

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

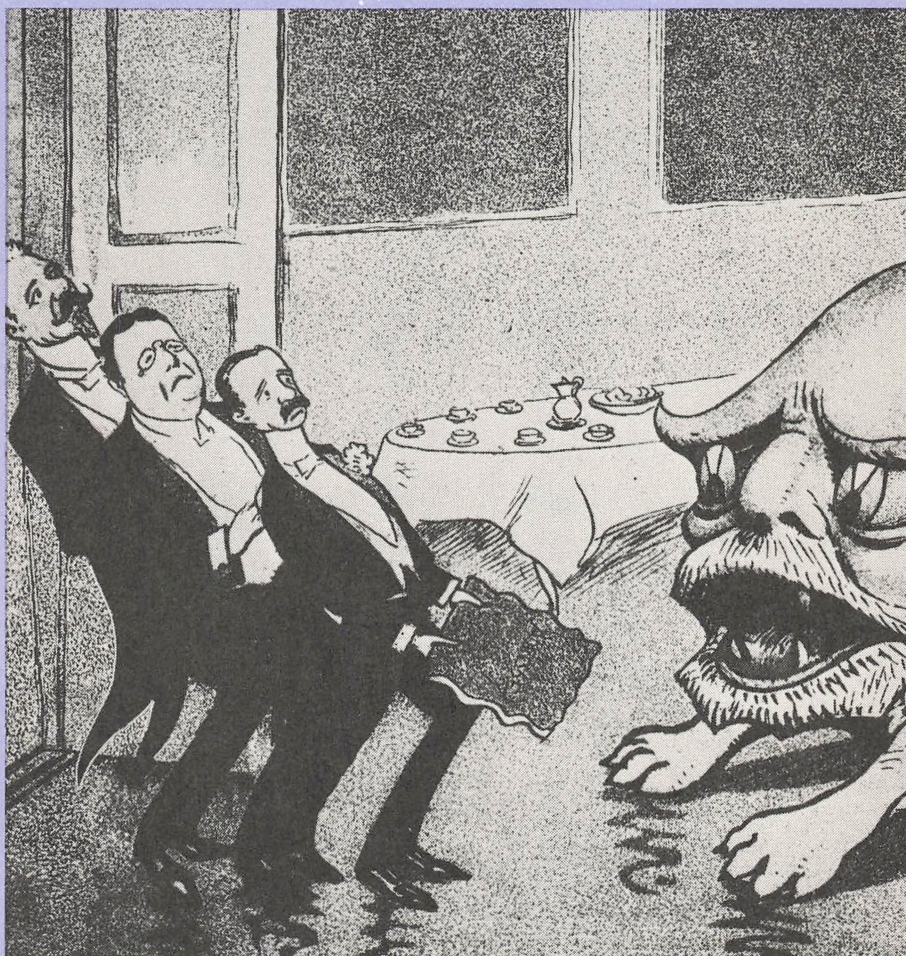
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

10. BIND NR. 2 · 1984

ARKIV udgives af Rigsarkivet og udkommer to gange årligt, forår og efterår. Abonnement koster 40,- kr. + moms årligt og tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. (Giro 6 40 13 68). ARKIV redigeres af arkivarerne Harry Christensen, Erik Nørr og Wilhelm von Rosen.

VEJLEDNING FOR MANUSKRIPTFORFATTERE

Manuskripter sendes til ARKIVs redaktion. Ét eksemplar er tilstrækkeligt, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig i øvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v. Manuskripter skrives på A-4 ark med normal linieafstand og ca. 63 typeenheder pr. linie. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Forslag til evt. illustrationer og undertekster hertil vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter at rentrykning har fundet sted, får forfatterne tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis, dog kun 5 særtryk af anmeldelse og notitser, der er anbragt under rubrikken »Orientering«. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

Adresser var på mode omkring århundredskiftet. Den på forsiden viste aflevering af en protestadresse i Alfred Schmidts streg (udsnit fra Blæksprutten 1909) vedrører noget helt andet, men er ikke ulig situationen, da de tre provinsarkivarer henvendte sig til rigsarkivaren 1896.

Rigsarkivar contra provinsarkivarer -1903

Af Hans Kargaard Thomsen

Artiklen redegør bl.a. for de principielle og personlige modsætningsforhold, der udviklede sig i arkivvæsenet i den første periode efter oprettelsen af provinsarkiverne iflg. arkivloven af 30. marts 1889, hvis baggrund tillige opridses.

Hans Kargaard Thomsen er arkivar ved Rigsarkivet og har tidligere i ARKIV skrevet om dansk arkivhistorie i 19.-20. årh.

Tanken om provinsarkiver tager form

Baggrunden for oprettelsen af provinsarkiverne, de senere landsarkiver, ved arkivloven 1889 er de arkivinspektionsrejser, som blev gennemført rundt i landet af personalet ved Kongeriget Arkiv i første halvdel af 1880'erne. Erfaringerne herfra var stedvis så rystende, at gehejmearkivar A.D. Jørgensen frabad sig omtale af navnene på bestemte lokale embedsmænd under de afgørende rigsdagsforhandlinger 1888-89¹⁾. Forholdene omkring de lokale embedsarkiver havde flere gange tidligere været omtalt i den danske arkivdebat - i kommissionen om Gehejmearkivets udvidelse 1849, igen i 1850'erne og 60'erne hvad de gejstlige arkiver angår, og i folketingsudvalget om arkivernes lønningsforhold 1871. Mens gehejmearkivar Wegener i sidstnævnte anledning havde gjort sig til talsmand for oprettelse af stiftsarkiver i de danske provinser og dermed som den første konkret havde lanceret tanken om de senere provins-/landsarkiver, indtog fuldmægtig, siden kontorchef Johan Grundtvig i starten en mere reserveret holdning. Han nøjedes 1871 med at konstatere om folketingsudvalgets tanker om »at tilvejebringe en virksom og nyttig forbindelse mellem det eventuelle rigsarkiv og landets andre arkiver, samt et tilsyn med dets øvrige arkivalia«, at det var »spørgsmål, der på sagens nuværende stadium af mangel på nødvendige forudsætninger næppe med nytte kan underkastes nogen drøftelse«²⁾.

Senere blev han mere positiv. 1877 er han nået til i en betænkning om arkivvæsenet og centralarkivernes byggesag herhjemme at udtale, at »der findes nemlig på mangfoldige steder rundt om i landet, på amts- og herredskontorer, på rådstuer og i præstegårde mm. så vel som i privat eje en ikke ringe mængde af værdifulde arkivalier, som man snart vil nødsages til at optage i rigsarkivet, hvis de skal reddes fra undergang«³⁾. 27. august 1879 rettede han henvendelse til Kultusministeriet om et initiativ i sagen, formodentlig bl.a. inspireret af den norske rigsarkivar Birkelands betænkning fra november 1877 om arkivvæsenets ordning i Norge, som Grundtvig ihvertfald omtaler

og citerer i sin henvendelse⁴⁾. Her peger Grundtvig på »den stadig tiltagende opmærksomhed, som i den senere tid fra historikernes side skænkes arkiverne« og understreger, at det ville være ønskeligt »at kunne gøre alt tilgængeligt, som er af betydning for landets og samfundets indre udviklingshistorie«, og at man – dvs. Grundtvig – i de sidste par år uafbrudt har haft opmærksomheden henvendt på problemet. Der er, så vidt vides, i Danmark ingen som helst reel kontrol med de lokale embedsarkiver, og nedlæggelse af embedsboliger har ofte fatale virkninger i retning af uønskede kassationer⁵⁾. Heller ikke modtager hverken godsejere eller kommunalt ansatte nogen som helst vejledning i arkivspørgsmål⁶⁾.

»Ved lejlighedsvis forespørgsler og meddelelser har det vist sig, at arkiverne opbevares på de mest utrolige steder, de findes anbetroet arrestforvarere og budde, ligger i dynger på lofter og gives i påkommende tilfælde til pris for tapetserere eller bruges ved børnenes lege«⁷⁾. En af metoderne til at fremkalde tab af arkivmateriale bestod endvidere i udlån til andre myndigheder eller især private af de arkivalier, som embedet lå inde med. A.D. Jørgensen konstaterer således i 1887, at der jævnlig lokalt foretages »de mest ukontrollerede og hasarderede udlån« af sager med varig afgang af historisk arkivstof til følge – endnu en grund til at få oprettet provinsarkiver, hvis chef bl.a. også skulle have til opgave at føre effektiv kontrol med de lokale embedspapirer, som fremdeles skulle forblive ude ved embedskontorerne og altså foreløbig ikke afleveres til regionale arkivmyndigheder. Hvor det statslige arkivvæsen ikke havde hånd i hanke med tingene, er A.D. Jørgensen i det hele afvisende overfor tanken om sådanne udlån, som han frarådede ministeriet at give grønt lys for⁸⁾.

Kongerigets Arkiv havde ved en af sine funktionærer allerede sidst i 1870'erne haft lejlighed til at undersøge forholdene lokalt i Nørrejylland og Odense⁹⁾.

Hvad skulle man gøre konkret? Efter Grundtvigs mening var det ikke tilstrækkeligt at følge Wegeners henstilling om at »opfordre de lokale autoriteter til selv at undersøge deres arkiver, for derefter at afgive indberetning om deres tilstand og indhold«. Man burde derimod, lige som bestyrelsen for de nationale mindesmærkers bevarelse gjorde for sit vedkommende, årligt fra Kongerigets Arkiv udsende egnede folk på inspektionsrejser for en ikke alt for stor bevilling og bemyndige dem til - »selvfølgelig efter frivillig overenskomst med vedkommende ihændehavere« – at få overdraget de mest truede arkivalier til foreløbig opbevaring i Kongerigets Arkiv i København og ad denne vej redde dem fra tilintetgørelsen.

Organisatorisk henviser Grundtvig i sin skrivelse af august 1879 til Norge, hvor man efter fransk forbillede havde etableret provinsielle centralarkiver

bl.a. i Trondheim og Bergen; disse arkiver står i Norge under rigsarkivarens overopsyn. Også i Preussen arbejdede man, om end vel rigoristisk, ud fra en arkivmæssig provinsinddeling. Forbilledet bør imidlertid være Frankrig¹⁰⁾, hvor man strukturelt set var gået en mellemvej,« idet departementerne danner grundlaget for den hele organisation, medens de enkelte underordnede embedsmænds samlinger står under departementsarkivarenes kontrol, og disse atter til centralarkivet i Paris må indsende udførlige registraturer over indholdet af deres samlinger, så at dette arkiv derefter er i stand til at give de søgende enhver nødvendig anvisning«.

A.D. Jørgensen har i sin posthumt udgivne »En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab« (1901) tiltaget sig hele æren for de derefter påbegyndte arkivrejser af personalet i Kongerigets Arkiv, men selv om han har udarbejdet koncept for Grundtvig i sagen er det ikke ensbetydende med, at Grundtvig var uden initiativ i spørgsmålet. Denne deltog på lige fod med de øvrige medarbejdere i de følgende års arkivrejser i provinsen – et forhold, A.D. Jørgensen overhovedet ikke nævner¹¹⁾ – og vakte, som vi skal se, iøvrigt sin efterfølgers foruden andres kritik ved sin pågående iver for at få skrabet arkivalier ind til Kongerigets Arkiv fra lokale embederne. Foreløbig kom sagen igang, da Kultusministeriet 1880 accepterede udspillet fra Kongerigets Arkiv, som ved særlige bevillinger på finansloven over flere år planlagde et op-søgende arkivarbejde hos lokale embedsmændene under følgende ministerier: *Kultusministeriet* (biskopper, provster, rektorer, evt. præster), *Justitsministeriet* (by- og herredsfogeder, birkedommere, Overretten i Viborg, fysici i stifterne), *Indenrigsministeriet* (amtmand, borgmestre), *Finansministeriet* (amtsforvaltere og oppebørselsbetjente, told- og forstembedsmænd). Da A.D. Jørgensen tiltrådte som gehejmearkivar ved nytår 1882/83 var man nået landet igennem i det store og hele, kun selve hovedstadens arkiver resterede da.

Grundtvig havde ønsket for det første at få fastslået, at man i Kongerigets Arkiv fik en udtrykkelig bemyndigelse til at foretage disse arkiveftersyn, og dernæst at man – hvor arkivalierne enten var særlig værdifulde eller truede – kunne træffe aftale på stedet med vedkommende embedsmand om uformel aflevering »brevi manu« af sagerne til Kongerigets Arkiv. Mens det første punkt ikke voldte vanskeligheder, ville i begyndelsen kun Justitsministeriet for sit vedkommende give generel tilladelse til uformelle afleveringer af statslige lokalarkiver, de øvrige ministerier beholdt sig derimod at tage stilling i hvert enkelt tilfælde. Man benyttede sig efter Grundtvigs oplysninger allerede det første år kraftigt af den justitsministerielle tilladelse mens Jylland og Nordsjælland blev berejst og man – dvs. Grundtvig selv og V.A. Secher i Jylland, A.D. Jørgensen i Nordsjælland – havde fået indblik dels i righoldighe-

den af værdifuldt bevaret arkivstof (»historiske skatte, der både i rigdom og i ælde langt overgår, hvad man troede at turde vente«), dels et indtryk af de ofte elendige opbevaringsforhold¹²⁾.

De dårlige erfaringer fra de jyske arkivrejser er nærmere omtalt i det nørre-jyske landsarkivs bog »Jyllands Brevkiste« (1966), og det generelle indtryk af opbevaringsforholdene i Jylland afviger ikke nævneværdigt fra det øvrige land. Derimod er der grund til her at omtale nogle kritiske udtalelser, som foreligger omkring arkivrejserne. Grundtvig havde det på programmet for disse sommeruger hvert år, at personalet fra Kongerigets Arkiv – foruden de tidligere omtalte personer var også medarbejderne Kringelbach og Bloch samt Calundan inddraget – skulle optage seddelregistraturer over arkivalierne og at man i det hele taget ikke skulle lade det skorte på undersøgelser af materialet »da det er umuligt på forhånd at have nogen bestemt mening om, hvilke oplysninger man senere ved en sammenstilling vil have brug for«. A.D. Jørgensen, som dog altså selv var part i sagen, mente senere at man under arbejdet havde negligeret dets arkivhistoriske aspekt, idet man havde »lagt al for lidt vægt på at skaffe sig afskrifter af de fortegnelser, som forefandtes ved arkiverne og tildels er fuldstændig pålidelige, men i alle tilfælde, selv om de er forældede og praktisk ubrugelige, har stor værd for at konstatere, hvad der på et givet tidspunkt har været i de forskellige arkiver«¹³⁾.

Dernæst fandt Jørgensen som tidligere nævnt at man havde været for nævenyttig med at indkræve arkivalier til Kongerigets Arkiv, han fandt »at Kongerigets Arkiv formentlig i høj grad har overskredet sin bemyndigelse. Det er overalt blevet gennemført som regel at retsprotokoller indtil henimod slutningen af forrige århundrede, ja endog langt ind i dette, og værdifulde dokumenter over 100 år gamle er søgt erhvervede for arkivet, og det fra steder, hvor betingelserne for deres bevarelse ingenlunde kan siges at være »særlig uheldige«. Ikke desto mindre fandt han, da han var blevet arkivchef, at han ikke »burde tilråde nogen forandring i det en gang skete« og at sagerne lå bedst i Kongerigets Arkiv indtil man fik tilvejebragt sikre opbevaringssteder i provinsen, men at man i fremtiden passende kunne sætte tidsgrænsen for indsamlingsarbejderne ved udstedelsen af Danske Lov, altså gøre 1680'erne til grænseår. I Kongerigets Arkiv blev arkivalierne iøvrigt ikke gemt væk, men gav tværtimod anledning til øget arbejdspress p.g.a. hyppig benyttelse på læsestuen. I enkelte tilfælde forekommer desuden udlån til lokal benyttelse. Da således lærer og organist P. Hammershøj i Hobro ønskede nogle protokoller fra Randers amtsarkiv til låns for at skrive Hobros historie, fik han i en måned lov at få dem til opbevaring i kirken, hvor protokollerne skulle forblive når han ikke afbenyttede dem. Lånetilladelsen forudsætter i sin formulering faktisk hjemlån¹⁴⁾.

A. D. Jørgensen
Geheimarkivar 1883–89,
rigsarkivar 1889–97.
(Kgl. Bibl. fot.)

Mere forslag end i Jørgensens kritik af linien i forgængerens politik er der dog nok i den afstandtagen, som kursen fra Kongerigets Arkiv fremkaldte rundt omkring hos nogle af lokale embedsmændene, der kritiserede krav om afgivelser til København¹⁵). Stærkest reagerede nogle fremtrædende lokalhistorikere – A.P. Gårdboe, N. Rasmussen Søkilde, Anders Petersen og S. Jørgensen Kistrup – ved en protest til Kultusministeriet sidst på året 1882 mod at få ødelagt deres muligheder for lokalhistorisk forskning som følge af en for vidtdreven indsamlingspolitik, der begravede stoffet for dem i hovedstaden. Lige så glad man i disse kredse var ved det påbegyndte tilsyn med lokalarkiverne, lige så meget var man imod koncentrationen i »den fjerne hovedstad«. Hvad man hos disse historikere kunne ønske sig var nemlig »at embedsarkiverne ude på landet, efter at have været ordnede, *må forblive ved vedkommende embeder* og at der ved alle embedsboliger eller offentlige bygninger for statens regning må indrettes brandfri hvælvinger og tilsvarende arkivlokaler, hvor vedkommende embedsarkiv kan forvares« (fremh. min)¹⁶).

Dette sidste punkt er måske identisk med, hvad Johan Grundtvig efterhånden i virkeligheden selv forestillede sig skulle være slutstenen på det hele. Han taler nemlig 1882 om arkivrejsernes formål som dette »at tilvejebringe et pålideligt grundlag for, i lighed med hvad der er sket i andre lande, eventuelt at indføre *et tilsyn* fra statens side med de lokale arkiver« (fremh. min).

Godt nok har A.D. Jørgensen sagt om Grundtvigs tidligere omtalte skrivelse fra august 1879 til Kultusministeriet at tanken hermed »var den, at der senere skulle foreslås oprettet provins- eller stiftsarkiver, hvis arkivarer tillige kunne øve et virksomt tilsyn med alle de lokale arkiver, samle hvad der kunne undværes i den daglige administration og iøvrigt gå denne til hånde ved fremskaffelse af ældre oplysninger«, men så tydeligt har Grundtvig aldrig selv direkte udtalt sig om spørgsmålet. Det er derimod A.D. Jørgensens klare mening, sådan som han overfor Kultusministeriet fra starten af sin embedstid som gehejmearkivar fastslog og altså også i sin fortolkning af Grundtvigs skrivelse er inde på, at man skulle oprette provinsarkiver og rationelt gribe sagen an ad denne vej. Mange grunde talte, mente han, for oprettelse af sådanne arkiver, bl.a. ville kun et stort arkiv på en forsvarlig måde kunne magte kassationsproblemet i de lokale arkivalier.

Det kunne forudses at kommuner, godsejere og andre privatpersoner ville foretrække aflevering eller deponering til provinsarkiver af deres materiale fremfor f. eks. at skulle sende sagerne væk til København. Man burde tilstræbe nogle få, men til gengæld duelige arkivfolk til at tackle problemerne. A.D. Jørgensen forestillede sig 1883 to provinsarkiver i Jylland og to på øerne »eller endnu færre« og skrev om disse kommende institutioner bl.a. også nogle kloge ord om arkivernes pædagogiske sigte og virksomhed:

»På et sådant sted vil granskerne finde samlet, hvad der skal tages i samlet betragtning, når man ikke helt vil forfejle sit mål med en historisk undersøgelse. Arkiverne skal ikke blot give svar på de besøgendes spørgsmål, men de skal lære dem at spørge og søge på rette måde«. Noget i den følgende passus i hans skrivelse er idag til gengæld mere diskutabelt: »Det offentlige har ikke den opgave at hjælpe en mand til at søge oplysninger om sin slægt i hjemsoget eller om dettes topografi; det må fæste blikket på fædrelandets historie, hvad enten denne skal oplyses af småt eller stort, af det lokale eller det almene. I et provinsarkiv vil man vænnes til at udvide blikket over det rent sporadiske, uden at foruroliges af masserne fra alle landets dele«¹⁷).

Ministeriet blev altså grundigt præpareret 1882-83 af gehejmearkivaren så vel som af lokalhistorikerne og lovede sidstnævnte, at man i givet tilfælde ville sørge for »at der tages al det hensyn til den lokale forskning i de forskellige dele af landet, som lader sig forene med varetagelsen af andre berettigede interesser«¹⁸). I sommeren 1885 foretog A.D. Jørgensen derpå en større rejse til Tyskland med det formål at undersøge »hvorledes man har ordnet forholdet mellem hovedarkiverne og de lokale embedsarkiver, hvilke forskellige veje man har fulgt for at samle disses ældre sager til provinsarkiver, hvorledes man har sat grænse mellem central- og provinsarkiver, hvorledes disse betjenes og gøres tilgængelige - -«. Særligt fremhæver han sin interesse i at lære *Bayerns*

arkivvæsen at kende »som det land, der nu i lang tid har været forud for alle andre i den nævnte retning og er blevet mønster for de fleste europæiske lande, senest Italien«¹⁹⁾, også fordi den geografiske udstrækning gjorde forholdet mellem Danmark og Bayern mere direkte sammenligneligt end hvad de store europæiske lande angår. Besøgslisten sommeren 1885 omfatter foruden Bayerns arkivvæsen også en række andre tyske arkiver²⁰⁾. Senere, i sommeren 1889, var A.D. Jørgensen i Norge for at lære arkiverne her at kende på første hånd. Når således Axel Linvald har hævdet, at Jørgensen var ubekendt med udlandets arkivforhold og i sit organisatoriske arkivarbejde snarere lod sig lede af »genial intuition og ikke kendskab til fremmede erfaringer«, er denne karakteristik ganske misvisende²¹⁾.

De rigsdagspolitiske forhold i 1880'erne bevirkede at sagen foreløbig var gået istå, men omsider kunne A.D. Jørgensen i en lang skrivelse af 11. februar 1888 påny vende tilbage til spørgsmålet overfor Kultusministeriet i forhåbning om, at de politiske forudsætninger efterhånden dog havde udviklet sig således, at der var udsigt til en løsning »i en nogenlunde antagelig skikkelse«. Han trak i sin 21 sider lange betænkning hovedlinierne op for etableringen af de fremtidige stiftsarkiver – »dette navn bør vistnok vælges, da man næppe vil kunne genoplive det mere historiske »landsarkiv« – og gennemgik forhistorien med en redegørelse for resultatet af arkivrejserne i 1880'erne. Han forestillede sig i praksis to stiftsarkiver på Sjælland, et i København og et i Næstved, et stiftsarkiv i Odense tillige omfattende dele af det sydlige Jylland og et – eller eventuelt flere – i Jylland, hvor han nævner Randers, Århus eller Ålborg som placeringsmuligheder. Endelig går han i skrivelsen ind på omdannelsen af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv til et enhedsarkiv og lader afslutningsvis sin fremstilling munde ud i et lovforslag om oprettelse af et rigsarkiv, herunder indbefattet fire stiftsarkiver²²⁾.

Det blev senere under rigsdagsforhandlingerne om oprettelse af et rigsarkiv 1888-89 påstået fra folketingsside, at denne sag vedvarende havde beskæftiget Folketinget siden 1849, ja at »man kan derfor for arkivernes vedkommende sige, at det gennemgående har været fra dette tings side, at stødet er blevet givet til enhver ny udvikling, der har fundet sted«. Dette kan imidlertid ikke stå for en nærmere undersøgelse. Bortset fra rigsdagsmanden Frederik Barfod i 1850'erne, som selv med tiden for en periode kom ind i centraladministrationen, skyldes alle nyskabelser på området i perioden efter 1848 initiativer fra centraladministrationen og/eller regeringen samt – omkring 1848 – tillige fra Gehejmearkivet. Det er næppe mundsvejr når det både i 1850'erne og 1870'erne netop fremhæves under folketingsdebatter om arkivvæsen, at spørgsmålene jo ikke interesserede synderligt, dvs. netop i folketinget. Hvis tanken om et samlet dansk arkivvæsen virkelig »lige siden ene-

vældens ophør (havde) været tilstræbt både af regering og rigsdag«, som folketingsudvalget om oprettelse af et rigsarkiv formulerede det 1889, havde der været muligheder nok for at nå et positivt resultat før man endelig, ved kultusminister Jacob Scavenius' initiativ, for alvor tog fat på dette spørgsmål i rigsdagssamlingen 1888/89²³⁾.

Rigsdagsforhandlingerne om arkivloven af 30. marts 1889

5. oktober 1888 forelagde kultusministeren i folketinget lovforslaget om oprettelse af et rigsarkiv bestående af et hovedarkiv i København og tre stiftsarkiver. Det egentlig nye i forslaget siden de ministerielle lovinitiativer om arkivvæsenet i begyndelsen af 1880'erne²⁴⁾ ligger i tanken om stiftsarkiverne, hvis umiddelbare forudsætning som omtalt er de foregående års lokalundersøgelser. Det er da også dette punkt, diskussionen nærmest kom til at dreje sig om. Hovedarkivets organisation med to afdelinger under en rigsarkivar og bestående af det gamle Gehejmearkiv og Kongerigets Arkiv under daglig ledelse af hver sin arkivar foruden fire arkivsekretærer og anden medhjælp, og hvortil »alle andre af centraladministrationen fremgæede arkiver (skal henlægges) så langt frem i tiden, som det måtte blive vedtaget for de enkelte ministerier« kunne nok hvad det lønningsmæssige angår rejse diskussion, men det strukturmæssige vedrørende hovedarkivet skabte ikke debat og accepteredes vist af alle som en fuldkommen selvfølge.

Yderligere kunne kultusministeren oplyse, at der i de foregående år var ført positive forhandlinger om centralisationsbestrebelse med de ministerier, som ikke hidtil organisatorisk var omfattet af Kongerigets Arkiv. Efter arkivlovens vedtagelse – den blev underskrevet af Christian IX 30. marts 1889 – bestemtes ved kgl. resolution 31. marts 1889 om hovedarkivet, at dette skulle indeles i en første afdeling (de historiske arkiver) og en anden afdeling (administrationens arkiver) på grundlag af bestanddelene Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv. A.D. Jørgensen havde nemlig ønsket, at betegnelserne Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv – som ikke »på nogen måde fortjener at bevares« – nu gled ud af arkivvæsenet og at disse institutioner omdøbtes til hhvs. første og anden afdeling, med betegnelserne de historiske arkiver og administrationens arkiver som sekundære betegnelser, hvilken navneforandring ministeriet tilsluttede sig, – dog ikke uden at konstatere, at »nogen fuldtud tilfredsstillende benævnelse lader sig næppe finde på grund af den mangfoldighed af uensartede enkeltheder, som hver af afdelingerne indeholder«²⁵⁾.

Om stiftsarkiverne oplyste lovforslaget af 1888, at det var tanken at oprette »et i forbindelse med hovedarkivet i København for Sjællands og Lolland-

Falsters stifter, et for Ålborg, Viborg og Århus stifter samt Ringkøbing amt i Ribe stift« og endelig »et for Fyns stift og resten af Ribe stift«. Ganske vist var regeringen ikke blind for en anden mulighed, nemlig at koncentrere lokalarkiverne under ét i København, men »af mange grunde« ønskede den at følge eksemplet fra Norge, Preussen, Bayern og Frankrig ved at tilstræbe en decentraliseret organisation baseret på lokale arkiver som led i det samlede rigsarkiv under rigsarkivarens ledelse. Specielt anføres sikkerhedsmæssige grunde mod en koncentreret opbevaring af alt for meget arkivstof i hovedstaden. Den nærmere beliggenhed kommer lovforslaget iøvrigt ikke ind på; kun med hensyn til det københavnske arkiv oplyste Scavenius, at man i regeringen tænkte sig det »liggende her i København, men ikke samlet med hovedarkivet«²⁶⁾.

I bemærkningerne til lovforslaget redegøres for nogle principielle overvejelser i forbindelse med stiftsarkiverne, herunder deres forbindelse til hovedarkivet i København: »Mange hensyn ville tale for at lade stiftsarkiverne fremtræde som dele af et samlet rigsarkiv under samme styrelse som hovedarkivet. Kun derved vil man kunne undgå tilfældigheder og uregelmæssigheder i arkivaliernes behandling og i arkivernes forhold til embedsmænd og gæster, ligesom det dog under alle omstændigheder ville blive nødvendigt at ty til hovedarkivets samlede erfaring og indsigt ved afgørelsen af en mængde detailspørgsmål«. Endvidere ville det personalepolitisk være det rigtigste at skabe en enhedsorganisation af stiftsarkiver og hovedarkiv for at man på den måde kunne sikre sig stiftsarkivarer; de ville være ganske anderledes vanskelige at få fat i, hvis man afskar dem fra en karriere i hovedarkivet efter at de i en periode havde været forsat til provinsen. Endelig appelleres der i lovforslagets bemærkninger til en realistisk forhandling, så at man ikke besluttede sig til at »knytte slige institutioner til historiske minder og tænke(r) på landenes gamle hovedstæder (Viborg, Ribe osv.); hensynet til at gøre dem let tilgængelige må træde i forgrunden og tilråde væsentlig at lægge nutidens jernbanenet til grund for valget«. Dette skulle vise sig at blive vanskeligt nok endda. Der var på finanslovsforslaget for 1889/89 anført en bevilling til at opføre det ene af stiftsarkiverne, nemlig »det i den nordlige del af Jylland«, ellers var det forudsat at udskyde opførelsetidspunktet for de andre til der hen ad vejen kunne skabes bevillingsmæssig dækning for byggerierne på de enkelte års finanslove.

Som forhandlingerne udviklede sig, kom spørgsmålet om det nørrejske stiftsarkivs placering mere og mere i forgrunden af debatten for at munde ud i et større opgør mellem fortalere for Århus overfor fortalere for Viborg, der som bekendt endte med at sejre i folke- og landsting og, i modsætning til Århus, også havde Scavenius' bevågenhed i sagen. Rigsdagsforhandlingerne

skal iøvrigt ikke følges her, der er tidligere redegjort indgående for deres forløb af *Vagn Dybdahl* i Afhandlinger tilegnede rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald (1956). Kun skal det omtales, at det ikke er mulighederne for en central opbevaring i København for arkiverne fra hele landet, men tværtimod ønsket om en større spredning af lokalmaterialet end forudsat i lovforslaget, der optager debatten i folketingssalen. Lovforslaget opererede med 3 stiftsarkiver; flere ønskede antallet forøget, og det kunne man forhandle om, mente Scavenius, så man f.eks. imødekom dem, der ville have to eller flere stiftsarkiver i Jylland.

Der var imidlertid iflg. kultusministeren tale om »statsarkiver, i hvilke samles de lokale arkiver inden for visse grænser«, dvs. åbenbart ikke blot topografiske grænser, men også grænser bestemt af indholdet. Han gik absolut imod at optage »småting, så som sager fra sognerådene osv.« i dem og tog afstand fra tanker om i mere vidtgående form at få hånd i hanke med lokalarkiver, der ikke var fremgået af den statslige administration. Han kunne altså ikke acceptere at indlemme »sognearkiverne« med sogneregnskaber, i det hele taget kommunale arkiver med kommunale regnskabssager i særlige små stifts- eller amtsarkiver sådan som overretssagfører J.K. Lauridsen i folkettinget, redaktør Thomas Nielsen og biskop H.V. Sthyr i landstinget ville det, eller rettere han advarede imod at sprænge lovforslagets rammer ved *nu* at tilstræbe samlede løsninger også på dette felt, hvis økonomiske konsekvenser man ikke kunne overskue. For Scavenius vejede det nemlig til, at lokale amtsarkiver »eller hvad der kunne nærme sig dertil« ikke ville kunne sikres et tilstrækkelig sagkyndigt tilsyn i modsætning til de statslige stiftsarkiver²⁷⁾.

Berg havde nemlig under folketingsdebatten 19. oktober 1888 lanceret tanken om at etablere et lokalarkiv *for hvert amt* som et supplement til Falkenstjernes udtalelser om, at decentraliseringen med de tre stiftsarkiver ikke var vidtgående nok. Berg kunne tværtimod ønske sig 19-20 arkiver rundt i landet, måske sådan at man kombinerede med lovforslagets stiftsarkiver, således at disse sidste blev reserveret til gejstlige arkivalier og organiseredes i forbindelse med de to eksisterende stiftsbiblioteker²⁸⁾. Scavenius vejrede, sagde han i det mindste, forhalings- og visnepolitik i Bergs udspil, men tanken vakte gehør hos flere uden dog at kunne slå igennem, med folketingsudvalgets ord »da en videre spredning og udstykning ville medføre forøgede udgifter og næppe heller være af væsentlig betydning«. Også gehejmearkivar A.D. Jørgensen gjorde modstand mod tanken om en sådan række lokale amtsarkiver. At kommunale og godsarkiver iflg. lovforslaget ville »kunne optages« i stiftsarkiverne måtte altså foreløbig være nok. Hermed overlod man da til fremtiden de arkivproblemer, som vi nu – 100 år efter – for så vidt sta-

dig står midt i: spørgsmålet om sikringen af de lokale, ikke-statslige arkivaliers overlevelse og tilgængeliggørelse for den historiske forskning²⁹).

Efter at sagen var hjemme i form af det vedtagne lovforslag kunne A.D. Jørgensen dog ikke tilbageholde sin utilfredshed med en del af det vundne. Han fandt ministeriets oprindelige oplæg overfor folketinget uheldigt formuleret, så at flere af hans egne – administrationsvenlige – tanker led skibbrud under rigsdagsbehandlingen. Det gjaldt således sløjfningen af Næstved-arkivet, så at det sjællandske område i stedet for to arkiver kun opnåede ét; ligeledes at man i rigsdagen »fremholdt en formentlig historisk modsætning« mellem Jylland og Fyn, hvorved hans oprindelige plan om en sammenlægning af Vejle og Ribe amter med Fyn i provinsarkivet i Odense ikke blev til noget. Endelig ville A.D. Jørgensen, når det stod til et valg mellem Århus og Viborg som jysk arkivby, have foretrukket Århus³⁰). Samme standpunkt hvad Viborg - Århus angår indtog senere rigsarkivar Bricka, da der påny omkring århundredskiftet blev rørt ved spørgsmålet³¹). Men grundlaget lå fast. Det nyttede derfor ikke noget at f.eks. Nykøbing Falster byråd søgte at få oprettet en filial af det sjællandske provinsarkiv i Nykøbing. Man fastholdt det udelte provinsarkiv »i eller ved København«. Tanker om at placere det i Roskilde blev opgivet³²).

A.D. Jørgensen contra J. Jespersen og V.A. Secher

A.D. Jørgensen står i arkivhistorien som den store organisator, der – stærkt støttet af sit ressortministerium – tog initiativet til strukturændringen ved oprettelsen af Rigsarkivet med de tre provinsarkiver ved arkivloven 1889 og samtidig moderniserede arkivvæsenet indadtil ved gennemførelsen af nye ordnings- og registreringsprincipper, hvorved omsider proveniensprincippet som grundlæggende arkivordningsprincip slog igennem herhjemme. Samtidig igangsatte han en omfattende publikationsvirksomhed i Rigsarkivet. Om hans virke her kan man læse i Harald Jørgensens bog »Nordiske arkiver« (1968) og de gamle trykte årsberetninger fra 1880'erne og 90'erne om institutionens virksomhed. Uden at forklejne A.D. Jørgensen må der peges på, at han på Slotsholmen i disse år havde så fortrinlige hjælpere som V.A. Secher og G.N. Kringelbach, to arkivmænd hvis professionelle dygtighed – man tænke blot på deres arbejder om hhvs. Danske Kancelli (1886) og Den civile centraladministration 1848-93 (1894) – taler for sig selv. Der har givetvis været et inspirerende samarbejde mellem disse mænd i hovedarkivet, hvorfra Secher – varmt anbefalet til posten af A.D. Jørgensen – 1892 drog til Jagtvejen for at blive den første arkivar ved det nye Provinsarkiv for Sjælland m.m.

Næsten fra starten udviklede der sig derimod et modsætningsforhold mel-

*Jesper H. S. Jespersen,
Provinsarkivar i Viborg
1890-97.
(Ejv. Rasmussen fot.)*

lem A.D. Jørgensen og den første provinsarkivar i Viborg, Jesper H. S. Jespersen. Han var ikke historiker, men sagfører og oprindelig (1890) velanbefalet til stillingen af rigsarkivaren, men allerede 1892 udtalte A.D. Jørgensen om provinsarkivaren i Viborg at »arkivaren dér er et fæ og skal stadig holdes i ørerne«, en bemærkning som antagelig bl.a. har forbindelse med en uenighed om, hvor selvstændigt en provinsarkivar kunne tillade sig at optræde. Netop 1892 klagede A.D. Jørgensen ligefrem til Kultusministeriet over Jespersens egenmægtige optræden i forhold til amtmændene og provinspressen angående spørgsålet om pligtafleveringen til provinsarkivet af aviser m.m. Rigsarkivaren ville ikke acceptere at Jespersen i dette spørgsmål havde disponeret »på egen hånd uden mit vidende og mod mit ønske« og fandt at Jespersens underordnede position i forhold til rigsarkivembedet »følger jo ligefrem af provinsarkivets stilling i Rigsarkivet« i henhold til bekendtgørelsen af 10. marts 1891 om provinsarkivarene og embedsmændenes forhold til samme³³⁾.

V.A. Secher har senere ydet Jespersens arbejde i Viborg sin anerkendelse³⁴⁾ og var iøvrigt i 1890'erne på forskellig måde Jespersen – som også sin anden kollega, G.L. Wad i Odense – behjælpelig som arkivalisk rådgiver. De to har rimeligvis også kunnet finde sammen i deres fælles juridiske interesser. Forholdet til rigsarkivaren udviklede sig derimod så dårligt at A.D. Jørgensen i

begyndelsen af 1896 direkte ønskede Jespersen afskediget. Han skrev da til Kultusministeriet: »Som det ligeledes vil være ministeriet tilstrækkelig bekendt, har det imidlertid senere vist sig, at Jespersen kun meget ufuldstændig svarede til de forventninger, man i henhold til de fremlagte anbefalinger (ved hans udnævnelse i 1890) måtte nære om hans administrative forretningsdygtighed, idet både hans evner i almindelighed og hans greb på at handle selvstændigt har vist sig endog i fremtrædende grad at være under forventning«. Jespersen var vanfør og led desuden af gigtskygdom – i forbindelse med de citerede negative udtalelser er det »en naturlig følge heraf, at arkivet i Viborg i de forløbne år så godt som har stået i stampe«, og når der overhovedet var kommet noget brugbart ud af Viborgarkivet skyldtes det ikke provinsarkivaren, men assistenten Villads Christensens arbejde – iflg. A.D. Jørgensen³⁵).

Kultusministeriet gjorde ingen indvendinger mod rigsarkivarens redegørelse som mundede ud i en »indtrængende anmodning« om, at Jespersen – for at kunne opnå bedre pensionsforhold – burde søges afskediget fra foråret 1897, da det ville være nødvendigt at fremkalde en »grundig forandring« i Viborg og »erstatte ham med en fuldt øvet og prøvet arkivmand«, nemlig med assistent Saxild fra provinsarkivet på Jagtvejen, en af Sechers disciple³⁶). Jespersen lod sig dog ikke så let tvinge. Med ryggen mod muren indlod han sig senere på året 1896 tillige med sine kolleger i et principielt opgør med A. D. Jørgensen (hvorom nedenfor) og lod sig først i januar 1897 bevæge til at indgive sin afskedsansøgning p.g.a. svagelighed. Han taler heri om at hans gigtskygdom i løbet af *andet halvår* af 1896 har udviklet sig således »at jeg ikke længere forsvarligt vil kunne udføre mine embedspligter«, hvilket kunne tyde på at A.D. Jørgensen har været vel tidligt ude, da han også helbredsmæssigt søgte at begrunde sit ønske om Jespersens afsked i februar 1896. Afskedigelsen fik han med virkning fra 1. maj 1897. Jespersen kunne med kone og fire ukonfirmerede børn ikke leve af sin pension (1050 kr. årligt) og søgte forgæves lotterikollektioner i Viborg. 1899 opnåede han dog en understøttelse på finansloven, muligvis takket være bl.a. rigsarkivar Bricka³⁷).

Årsagerne til det i dansk arkivhistorie berømte, eller berygtede, modsætningsforhold mellem A.D. Jørgensen og V.A. Secher er søgt udredet af Knud Secher i en som selvstændigt skrift udgivet afhandling fra 1955: »A.D. Jørgensen og V.A. Secher«, med undertitlen: »Besættelsen af rigsarkivarembetet i 1903«. Knud Secher peger i sin fremstilling på både psykologiske og reelle faktorer og mener, at A.D. Jørgensen har ansvaret for det endelige brud: »Arkivstridens inderste kerne må søges deri, at den bitre og vel også misundelige ADJ ikke har kunnet tåle, at de andre voksede; der måtte ikke være nogen ved siden af ham. Han har ikke forstået, at de andres arbejde og

dygtighed kastede glans over institutionen og også over ham. Derfor kommer modsætningsforholdet frem mellem ADJ og ikke alene VAS, men personalet i almindelighed³⁸⁾.

Hertil er dog at sige, at der ikke i hovedarkivet på Slotsholmen synes at have været tale om alvorlige modsætningsforhold indenfor personalet og slet ikke om situationer, der kunne udløse en egentlig konfrontation med A.D. Jørgensen. Konfliktstoffet lå i forholdet mellem rigsarkivar og provinsarkivarer, hvor utilfredsheden fra deres side med A.D. Jørgensens styre slog ud i lys lue 1896. Hvad specielt forholdet mellem A.D. Jørgensen og V.A. Secher angår er det dokumenteret ved det citerede brevstof i Knud Sechers afhandling, at det var på bristepunktet allerede i første halvår af 1896, og at Secher i hvert fald fra august s.å. havde til hensigt at forlade arkivvæsnet, utvivlsomt af denne årsag³⁹⁾. De enkelte faser i denne udvikling, som tog sin begyndelse efter Sechers overflytning til Jagtvejen 1892 og førte til bruddet mellem de to mænd 1896-97, er vanskelige at udrede; det gælder ikke mindst de u håndgribelige psykologiske faktorer, som givetvis har spillet en væsentlig rolle for de to sensitive personligheder. Bortset fra personalespørgsmål, hvor A.D. Jørgensen og Secher åbenbart ikke kunne enes⁴⁰⁾, synes A.D. Jørgensen dog i almindelighed at have givet Secher rimelig frihed som administrator, men at have forsøgt at bremse hans mere barske udspil, når Secher lejlighedsvis kunne være ham noget for kras⁴¹⁾. Det eneste direkte rigsarkivarindgreb overfor Secher før 1896, jeg har kunnet konstatere, kom 1893 med bestemmelsen om, at alle forhold vedrørende det sjællandske provinsarkivs byggesag skulle forhandles direkte af rigsarkivaren og ikke længere af Secher, som i mellemtiden var blevet uvenner med arkitekt Nyrop⁴²⁾.

Knud Secher har ret i, at »arkivstriden« ikke er et spørgsmål om A.D. Jørgensen og V.A. Secher alene, men udreder på den anden side ikke den endelige – principielle – kontrovers mellem rigsarkivar og provinsarkivarer i 1896⁴³⁾. Den skal derfor behandles i det følgende.

Det blev A.D. Jørgensen, som ved nogle udspil gav anledningen. 5. august 1896 sendte han to skrivelser til Secher, hvoraf den ene drejede sig om at han var blevet informeret om, at Secher skulle have stillet Direktør Herbst fra Den kgl. mønt- og medaillesamling i udsigt, at mønt- og medaillesamlingen ville kunne få udleveret nogle pengesedler som man var stødt på i provinsarkivets arkivalier. A.D. Jørgensen måtte nu, følte han, skride ind overfor Secher, der tidligere – uden at have underrettet rigsarkivaren, endsige søgt dennes tilladelse – havde foretaget udleveringer til Det Kgl. Bibliotek, både da han i sin tid havde været ansat i hovedarkivet og nu senest for nogle år siden fra provinsarkivet, nemlig »fragmenter af et psalterium, funden i et bind«, foruden »fragmenter af en gammel dansk kalender fra ca. 1560«. Denne sid-

ste udlevering havde stået omtalt i Det kgl. Biblioteks trykte årsberetning⁴⁴), og »det må rimeligvis«, skriver A.D. Jørgensen »på udenforstående have gjort et ejendommeligt indtryk således at se en afdeling af Rigsarkivet nævnt som selvstændig disponent overfor andre institutioner«. Når rigsarkivaren ikke var skredet ind tidligere, skyldes det bl.a. ulyst ved overfor Secher »atter at komme ind på pinlige og ikke absolut nødvendige kompetencespørgsmål«, men nu var hans tålmodighed brugt op, og Secher havde i fremtiden at indhente hans tilladelse før han foretog nogen som helst udleveringer af arkivmateriale.

Dette rigsarkivarudspil var det let for Secher at afparere. Han kunne 19. august oplyse A.D. Jørgensen om, at han naturligvis ikke havde tænkt sig at udlevere noget på egen hånd, men var gået ud fra som en selvfølge at al udlevering af arkivstof måtte kræve en ministeriel afgørelse efter forudgående indstilling fra rigsarkivaren. I det foreliggende tilfælde drejede det sig kun om, at han havde givet direktør Herbst meddelelse om, at der eksisterede nogle falske og nogle ægte pengesedler i Sjællands stiftsøvrighedsarkiv, nemlig noget bilagsmateriale i regnskaberne fra Duebrødre kloster. Som arkivalisk bilagsmateriale fandt Secher i den konkrete sammenhæng sedlerne værdiløse og i og for sig egnet til kassation. Det kunne imidlertid nok have interesse for mønt- og medaillesamlingen at kende deres eksistens.

Det forekom nu Secher – således udtrykker han det – »pinligt« at se A.D. Jørgensen optræden i denne sag, hvor Secher ikke havde foretaget sig noget der i mindste måde kunne genere rigsarkivarens myndighed, men hvor han ikke desto mindre havde måttet tage imod rigsarkivarens misforståelser og bebrejdelser uden at denne først havde indhentet provinsarkivarens »embedsmæssig(e) erklæring« i sagen. Men dernæst ville Secher heller ikke acceptere bebrejdelser for udleveringen nogle år tidligere til Det kgl. Bibliotek. Det havde hvad fragmenterne angik udelukkende drejet sig om trykt stof, som Secher personlig med møje og besvær havde pillet ud af kassabelt indbindingsmateriale, der var »arkivet lige så uvedkommende som f.eks. frimærkerne på de konvolutter, der ligger i arkivets papirskurve«, men, tilføjer Secher, »har jeg imidlertid forset mig her, er jeg villig til at modtage den misbilligelse, som Kultusministeriet under hensyn til at bladene fremdeles er i statens eje måtte finde anledning til at tildele mig«. Hvis A.D. Jørgensen stadig ikke var tilfreds, bad Secher ham forelægge sagen for Kultusministeriet.

Den anden skrivelse fra A.D. Jørgensen til Secher 4. august 1896 havde følgende ordlyd:

»Da jeg af Deres ønske at auskultere kriminalrettens forhører så vel som af ytringer, der ad anden vej er kommet til min kundskab, må slutte, at det er Deres agt før eller senere at opgive Deres stilling i Rigsarkivet, har jeg truffet

den bestemmelse, at assistent Hornemann fra 1. september tiltræder tjeneste i provinsarkivet på Jagtvejen, og han vil altså fra nævnte dag stille sig til Deres disposition. Det vil bero på forhold, som endnu ikke kan overses, om assistent Nygård som følge deraf vil komme til at gøre tjeneste i hovedarkivet«.

Overfor dette gjorde Secher, ligeledes 19. august, opmærksom på, at han selv hverken i det formelle eller reelle var indforstået med rigsarkivarens dispositioner. For det første var han ikke forhåndsorienteret – undtaget fsv. det af »udenforstående« var blevet ham meddelt i forsommeren »at assistent Hornemann, da jeg forventes i nær fremtid at ville træde ud af Rigsarkivets tjeneste, af rigsarkivaren havde fået løfte om at blive min eftermand«. Der var påny, mente Secher, tale om hovedkuldts dispositioner som i vinteren 1896, hvor assistent Saxild fra Jagtvejen var blevet forflyttet til Viborg uden at A.D. Jørgensen forinden havde rådført sig med Secher, hvis personalesituation på Jagtvejen i forvejen var mere end vanskelig, og hvor man nu ville tage Nygård – hans eneste faste assistent – fra ham endnu inden denne var udlært på provinsarkivet ved nu at fortsætte ham »til hovedarkivets fra dettes ganske forskellige arkivalier«.

M.h.t. Hornemann kunne der peges på, at det ville være et springavance-ment hvis han skulle være Sechers efterfølger, idet der i så fald ville være tale om »forbigåelse af alle hovedarkivets fire arkivsekretærer, af hvilke i hvert fald de to både efter min og kollegaers mening må anses for fuldt så kvalificerede til at blive provinsarkivar som hr. Hornemann«⁴⁵⁾. Yderligere var der ingen forhåndsgaranti for, at han, dvs. Secher, og Hornemann ville kunne komme i et fornuftigt samarbejde på Jagtvejen, og i hvert fald havde Hornemann ingen som helst erfaring for arkivararbejde i et provinsarkiv, som jo »væsentlig består af juridiske embeders arkivalier«. Hornemann manglede nemlig helt juridiske forudsætninger. Et eventuelt dårligt samarbejde med Hornemann ville, skrev Secher, være ham selv så meget mere pinligt, som A.D. Jørgensen tidligere en gang havde udtalt at alt arbejde i provinsarkivet af rigsarkivaren ville blive bedømt på Sechers ansvar og regnes denne »til ære eller skam«. Secher ville ikke acceptere, at rigsarkivaren blot egenrådigt traf sine beslutninger i personalemæssig henseende, hvorved Secher påny – som i vinter ved Saxilds forflyttelse – blev stillet overfor et fait accompli. Da assistenter ansattes ved hhvs. hovedarkiv og provinsarkiver af Kultusministeriet, måtte Secher være af den opfattelse at »det ligger udenfor rigsarkivarens kompetence uden indhentelse af ministeriets billigelse at forsætte en assistent fra hovedarkivet til det af mig ledede provinsarkiv«, og han anmodede derfor A.D. Jørgensen om at forelægge såvel sin skrivelse som forflyttelsessagen som helhed for Kultusministeriet.

Dette gjorde A.D. Jørgensen da også 26. august 1896 og benyttede samtidig, som omtalt, lejligheden til at forelægge spørgsmålet om Sechers påtænkte, hhvs. foretagne udlevering af arkivmateriale fra provinsarkivet for ministeriet. I en længere redegørelse henviste A.D. Jørgensen om sine dispositioner overfor Secher endog til at hans »tillid til dr. Sechers personlige loyalitet overfor mig alt tidligere var bleven stærkt rokket«, og at han selv – hvad spørgsmålet om Hornemann angik – havde skellig grund til at forvente, at Secher snarest ville søge et ledigt retsbetjentembede. Hvis Secher forinden havde talt åbent ud til ham om sine planer om at forlade arkivtjenesten, ville Secher samtidig også have haft mulighed for at få indflydelse på spørgsmålet om, hvem der evt. skulle afløse ham. Men principielt hvad personaleforflytninger angår var det nu engang således, at der altid ville vise sig modstående interesse i sådanne sager, både internt i hovedarkivet og hvad forholdet hovedarkiv - provinsarkiv angik. Rigarkivaren måtte derfor nødvendigvis kunne skære igennem – *»der må da finde en afgørelse sted af den embedsmand, som efter arkivloven står i spidsen for Rigsarkivet og må forudsættes kun at have det heles tarv for øje«* (fremh. min).

I forvejen havde rigsarkivaren afgørelsen hvad angik fordelingen af hovedarkivets personale indbyrdes mellem 1. og 2. afdeling udfra instruksen af 14. januar 1885 for arkivaren ved de under ministeriet samlede arkiver⁴⁶): »Denne regel er vel ikke senere, lige så lidt som de andre i den nævnte instruks tagne bestemmelser, formelt blevet udvidet til også at gælde de senere tilkomne provinsarkiver, men det har formentlig fra alle sider været ansat for givet, at disse bestemmelser overalt, hvor de efter sagens natur kunne udvides til at gælde også de nye dele af det samlede arkivvæsen, fornuftigvis måtte bringes til anvendelse«. Han måtte derfor anse det for uheldigt, om også provinsarkivarerne i sådanne tilfælde skulle udtale sig overfor ministeriet, idet de derved bl.a. formelt ville komme til at indtage en position »der ikke var forbeholdt arkivarerne«, men rigsarkivaren.

Hornemann skulle iøvrigt slet ikke nu definitivt ansættes ved provinsarkivet, kun forflyttes til Jagtvejen til »forbigående indøvelse«, ligesom »provinsarkivet i København – under ingen omstændigheder (kan) fritages for vordende provinsarkivfunktionærer og sådanne funktionærer i hovedarkivet, som ønsker at gøre sig bekendt med de herhenhørende forretninger«. Om den af Secher påstående forbigåelse af hovedarkivets arkivsekretærer ved Hornemanns forflyttelse til Jagtvejen udtalte A.D. Jørgensen, at »jeg ikke på nogen måde (kan) indrømme, at hovedarkivets funktionærer, uden hensyn til disses personlige kvalifikationer, har en ret til efterhånden at blive ansat som provinsarkivarer; det ville være at tilføje den hele institution et grundskud og påbyrde rigsarkivaren et personligt ansvar, som ikke stod i forhold til den beha-

gelighed og den fordel, det kunne være for de pågældende funktionærer at rykke op til en bedre lønnet stilling«.

Mere generelt om ledelsesprincipperne udtaler A.D. Jørgensen videre, at det på ingen måde havde været hans hensigt »at lægge ledelsen af provinsarkivet i (Sechers) hænder og fritage mig selv for et ansvar, som efter lovgivningen påhviler mig«. Som i byggesagen for provinsarkivet på Jagtvejen for 3 år siden måtte A.D. Jørgensen derfor nu af ministeriet »kræve en bestemt afgrænsning af mine pligter og rettigheder« (fremh. min), og lige som alle vanskeligheder hvad Jagtvejens byggesag angår fortonede sig så snart A.D. Jørgensen – og ikke Secher – iflg. ministeriets bestemmelse 1893 alene skulle varetage arkivvæsenets kontakt til bygningsinspektøren, ville nu alle besværligheder antagelig straks høre op »når min myndighed til at ordne assistentforholdene ved alle de københavnske afdelinger af Rigsarkivet, selvfølgelig som hele min embedsførelse under ministeriets kontrol, udtrykkelig anerkendes«. Rigarkivarens dispositionsret hvad angår arkivmedarbejdernes ansættelsesforhold skulle ikke blot gælde hovedarkivet, men »at den ikke uden ministeriets samtykke vil blive anvendt overfor afdelingerne i Odense og Viborg ligger jo i sagens natur«. Det vil altså sige, at rigsarkivaren uden uvedkommende indblanding af andre i arkivvæsenet skulle kunne træffe sådanne personalebeslutninger under forudsætning af ministeriel godkendelse – enten, som nu, forhåndsgodkendelse (Odense og Viborg), eller efterfølgende accept ved indsendelse til ministeriet af årsberetning eller i form af anden meddelelse (København). I det foreliggende tilfælde havde han dog faktisk rådført sig med hovedarkivets arkivarer om Sechers eventuelle efterfølger, lige som han havde forelagt denne sin skrivelse af 26. august til ministeriet for hovedarkivets arkivarer – dvs. Bricka og Kringelbach – som havde erklæret sig »fuldt enige« i hans betragtninger⁴⁷⁾.

Tidspunktet var imidlertid uheldigt, set fra A.D. Jørgensens side. Secher var netop i august 1896 blevet ridder af Dannebrog – hvilket rigsarkivaren ikke ses at have haft nogen indflydelse på – og kultusminister Bardenfleth havde i sin indstilling til Christian IX herom understreget ikke alene Sechers indsats som juridisk-historisk forfatter og udgiver, men tillige hans »betydningsfulde og omfattende virksomhed i arkivets tjeneste«⁴⁸⁾. Det var formodentlig i denne anledning, Secher midt i august havde haft audiens hos kultusministeren, under hvilken han bl.a. havde haft lejlighed til, som han skrev til A. D. Jørgensen, at besvære sig over dennes udspil i sagen om Den kgl. mønt- og medaillesamling.

Det tog ihvertfald Kultusministeriet mindre end tre dage at behandle sagerne om Sechers forhold til Det kgl. Bibliotek og Mønt- og medaillesamlingen samt forflyttelsesspørgsmålene og de af A.D. Jørgensen i den forbindelse

rejste problemer. Allerede 29. august 1896 meddelte ministeriet rigsarkivaren *for det første*, at Secher efter det foreliggende ikke, hverken ved udlevering af bogfragmenter eller ved meddelelsen om pengesedlernes eksistens samt »mulig afgivelse« heraf, havde overskredet sin kompetence som provinsarkivar overfor de omtalte institutioner; *for det andet* var ministeriet af den opfattelse af alle »forsættelser« af assistenter mellem hovedarkiv og provinsarkiv kun burde ske efter forudgående skriftlig indstilling og ministeriel godkendelse. Forflyttelsen af Hornemann måtte ministeriet også anse for unødvendig i øjeblikket – altså påny en eklatant sejr for Secher overfor A.D. Jørgensen. Endelig fandt ministeriet at det ville være ønskeligt, om der nu kunne tilvejebringes *en instruks for provinsarkiverne og deres forhold til hovedarkivet*. En sådan instruks ville efter ministeriets opfattelse formodentlig give anledning til revision af den nugældende instruks for rigsarkivaren af 14. januar 1885. Ministeriet opfordrede derfor A.D. Jørgensen til at indlede forhandlinger med provinsarkivarerne om en sådan særlig instruks for provinsarkiverne og bad ham samtidig fremkomme med et forslag til ændring af den gældende instruks af 1885 for rigsarkivaren.

Provinsarkivarernes principielle kritik af A.D. Jørgensen 1896

Hermed åbnedes sluserne for års opstemmet bitterhed og utilfredshed hos provinsarkivarerne med A.D. Jørgensens administration af arkivvæsenet. De indsendte – efter at have rådført sig indbyrdes – i begyndelsen af oktober 1896 deres betænkninger til rigsarkivaren om en instruks for provinsarkivarerne, der kunne afløse de gældende »Vejledende bestemmelser for provinsarkivarerne«, som A.D. Jørgensen ellers ville have brugt som grundlag for en instruks⁴⁹⁾.

En del af provinsarkivarernes udtalelser angår rutinesager, som dog næppe kunne bringe lidenskaberne i kog, f.eks. spørgsmålet om *udlån* fra provinsarkiverne, der iflg. de gældende bestemmelser var afhængig af rigsarkivarens tilladelse i hvert enkelt tilfælde. Provinsarkivarerne Wad, Jespersen og Secher er alle enige om, at provinsarkivarerne selv bør have myndighed til at træffe afgørelse om udlån. Secher gør i den forbindelse opmærksom på, at tendensen i alle lande går i retning af liberalisering, mest i Norge og Sverige men dog også f.eks. i Tyskland, hvor man nu stillede sig langt mere imødekommende end tidligere. Risikoen ved arkivudlån i Danmark måtte Secher også karakterisere som forsvindende ringe, og – iøvrigt – »når staten først en gang har besluttet at anvende bekostninger på at gøre sine arkivalier tilgængelige, synes det mindre heldigt at gøre arkivvæsenets imødekommen afhængig af et skøn over om vedkommende arkivforsker kan siges at arbejde på vi-

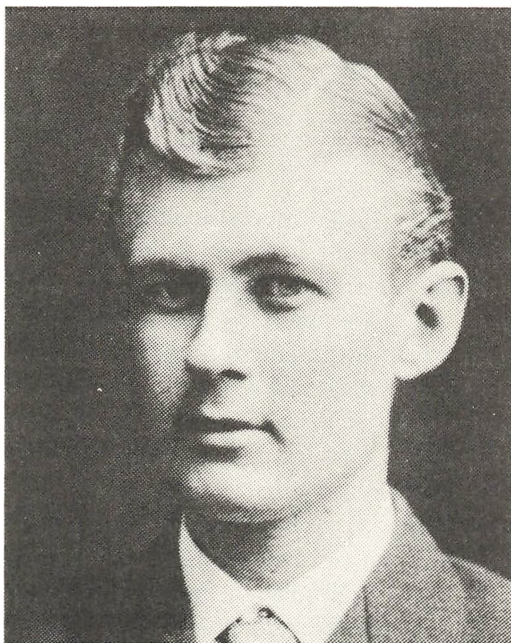
denskabelig måde eller ikke», et tydeligt hib til rigsarkivarens praksis. Jespersen for sit vedkommende slår endvidere til lyd for, at udlån til private kun bør finde sted i arkivernes lokaler, og at dette også bør gælde kommunale arkivalier i provinsarkiverne. Når kommunale arkiver er afleveret, har vedkommende provinsarkiv nemlig ansvaret for deres opbevaring, og det kan ikke nytte med anmodninger om afbenyttelse af arkivalier ved udlån fra provinsarkiverne til »embedslokaler med pengeskabe, rådstuearkiver o. desl. som ingen virkelig garanti frembyder for deres sikre bevarelse«. Dette rummer bl.a. en kritik af A.D. Jørgensens politik, der gik ud på i flere tilfælde at bevilge udlån til brug i hjemmet, når arkivalierne ellers blev opbevaret i den nærmeste kirke udenfor benyttelsestidspunktet.

Et irritationspunkt, om end af de mindre, gælder bestemmelsen om *månedlig indsendelse af provinsarkivets arbejdsbog* til rigsarkivaren. Her er provinsarkivarerne enige om at det må være tilstrækkeligt med »den årlige visitats« ved rigsarkivarens inspektion, samt indsendelse af en årsberetning. En månedlig afskrift af arbejdsbogen kan alligevel ikke for den udenforstående give noget fyldestgørende billede af institutionens virksomhed, rent bortset fra at noget lignende vistnok var ukendt i den øvrige civiladministration. Iforvejen var Secher iøvrigt blevet fritaget for at skulle indsende månedsberetninger fra Jagtvejen, men Secher mener i denne forbindelse, at hvis disse månedsberetninger i fremtiden skal opretholdes, bør sådanne i fremtiden også udarbejdes af medarbejderne i hovedarkivets 1. og 2. afdeling for at man kan få et realistisk grundlag for at sammenligne arbejds effektiviteten i hhvs. hoved- og provinsarkiv.

Også andre mindre væsentlige punkter berøres, således (af Jespersen) uklarheder i bestemmelserne om indsendelse til hovedarkivet af *registraturer* fra provinsarkiverne, hvor han ville fritages for f.eks. at skulle fremsende seddelregistraturer i kladdeform og i stedet nøjes med de færdige i renskreven form, etc.

En centralt punkt for provinsarkivarerne var derimod den i deres øjne dårlige kontakt med rigsarkivaren når det gælder mere væsentlige problemer. F.eks. rejser de det krav, at en *skriftlig forespørgsel fra provinsarkivet til rigsarkivaren skal være ensbetydende med et skriftligt svar fra hovedarkivet*, så man ikke også i fremtiden skulle affinde sig med enten overhovedet intet svar at få, ellers nøjes med rigsarkivarens mundtlige resolution under besøg i vedkommende provinsarkiv, hvor man så måtte henholde sig til, hvad man nu fik noteret ned i journalen som rigsarkivarens afgørelse. Man ville heller ikke længere finde sig i uregelmæssigheder såsom at myndighedernes skrivelser til hovedarkivet, som på en eller anden måde berørte provinsarkivernes forhold, enten slet ikke blev kommunikeret provinsarkiverne⁵⁰⁾, evt. cirkulerede i ori-

G. L. Wad,
Provinsarkivar i Odense
1893-1907,
landsarkivar 1907-24.
(Kgl. Bibl.: fot.)

ginal eller blot blev meddelt dem i udtog. Der ønskedes fastlagt en procedure, så provinsarkiverne for fremtiden modtog en fuldstændig afskrift af den pågældende skrivelse uden at være afhængig af rigsarkivarens forgodtbefindende i det enkelte tilfælde – »en regel, der så vidt vides er almindelig fulgt i den øvrige civile administration« (Jespersen).

På et enkelt område ønskede provinsarkivarerne at træde mere i baggrunden og skyde rigsarkivaren frem, nemlig i spørgsmål vedrørende vindikationsretten, som de helst så rigsarkivaren alene tage sig af, idet provinsarkivarerne både lønnings- og rangmæssigt ofte var underlegne parter i forhold til embedsmænd og private, som de i givet fald skulle forhandle med; de var simpelthen ikke i stand til at optræde med den fornødne autoritet i spørgsmål om statens vindikationsret til sine arkivalier (Secher og Wad; sidstnævnte var nylig i en sådan sag blevet overordentlig uhøfligt behandlet af greve Rantzau til Frederikslund, Secher havde haft tilsvarende vanskeligheder med Lolland-Falsters stiftsøvrighed)⁵¹⁾.

Provinsarkivarerne med assistenter ønskede dernæst fastslået ret til en måneds sommerferie, bestemmelser om konstitution af provinsarkivar i tilfælde af provinsarkivarens embedsfravær i mere end fire dage, og ret til fri disposition over kontorholdskontoen uden indblanding fra rigsarkivarens side når bortses fra lønnings spørgsmål. Men dernæst tager de skytset frem, således

Jespersen, der rugede over et mangeårigt opsparet mellemværende med A.D. Jørgensen:

»I den øvrige centraladministration er det, så vidt mig bekendt, fast praksis – hvilket også burde være hjemlet i sagens natur – at der gives den embedsmand, om hvem hans foresatte mener, at han på en eller anden måde har forset sig, lejlighed til at udtale sig, forinden nogen *irrettesættelse eller misbilligelse* af hans embedshandlinger tilkendes ham. Denne praksis er imidlertid jævnlig fraveget i forholdet imellem hovedarkivet og det herværende provinsarkiv →, hvorefter Jespersen remser synderegisteret op: Skrivelse fra A.D. Jørgensen 13. januar 1892 om aflevering af aviser til provinsarkivet, med en reprimande til provinsarkivaren, hvis handlemåde i sagen imidlertid blev fastlagt som generel regel ved kgl. resolution af 23. juli 1894; endnu en A.D. Jørgensen skrivelse 13. januar 1892 med – uberettiget – mistillid til Jespersen for begåede misligheder ved betaling for afskrivningsarbejder i Provinsarkivet; skrivelse 24. juni 1892 fra A.D. Jørgensen ang. udbetaling af et vederlag og med beskyldning for gal underretning af rigsarkivaren, hvilket Jespersen ganske havde kunnet afvise; skrivelse fra A.D. Jørgensen 3. maj 1895 ang. et arkivudlån fra provinsarkivet, hvortil Jespersen imidlertid mente at have hjemmel i en foregående skrivelse fra rigsarkivaren 19. oktober 1893, og endelig nu senest en skrivelse fra A.D. Jørgensen 15. februar 1896 med »en udtalelse om arbejdets utilbørlige langsomme gang i arkivet, en bebrejdelse, som da den er sat i forbindelse med min forestående afskedigelse, er af en for mig meget alvorlig karakter, og formener jeg, at jeg, dersom jeg var bleven hørt, kunne have godtgjort, at denne bebrejdelse hviler på urigtige forudsætninger. Da jeg i samtlige foranførte tilfælde er bleven tildelt meget alvorlige irrettesættelser, uden at man iforvejen har fundet anledning til at høre, hvad der kunne tjene til nærmere forklaring eller forsvar for mine handlinger, vil det formentlig ikke være unødvendigt i en instruks at fastslå bestemmelser, der sikrer vedkommende provinsarkivars ret til i slige tilfælde at blive hørt forinden«.

Også Secher havde et og andet han skulle af med, bl.a. sin fortrydelse over at korrekturaftryk af »Meddelelser om Rigsarkivet« ikke passerede provinsarkiverne, som dermed var ude af stand til at rette fejltagelser, før klokken faldt i slag, lige som »det har gjort et mistrøstende indtryk på mig og mine medarbejdere, at al den flid og energi, som vi har sat ind på at fremme (ordningsarbejderne) ved siden af det store arbejde som modtagelsen, revisionen og opstillingen af embedsmændenes afleveringer og en stor korrespondance volder os, ikke er fundet værd en omtale i de nævnte Meddelelser for 1892-94«.

Hovedpunktet for provinsarkivarerne 1896 var dog at *undgå fremtidige mere eller mindre vilkårlige rigsarkivarbeslutninger* om deres arkiver. Pro-

vinsarkivarerne bør, mener Secher, »efter almindelige administrative regler kunne forlange afgørelsen af sager deres embeder vedkommende indstillet til Kultusministeriet«, og de bør – hvilket Kultusministeriet *ikke* havde udtalt noget om i skrivelsen 29. august til A.D. Jørgensen – høres om alt angående deres ansattes forfremmelser og forflytninger, inden rigsarkivaren udtaler sig overfor ministeriet. Kort og godt, provinsarkivarerne forlangte at blive stillet »som andre embedsmænd med lignende ansvar« (Secher). Hertil føjer Jespersen bl.a., at provinsarkivarerne bør tillægges »al den selvstændighed, som er forenelig med Rigsarkivets fungeren som enhed«. Ikke mindst i Jylland, fjernt fra København, var det nødvendigt med en sådan selvstændighed, så man ikke ustandselig skulle være nødt til at rette forespørgsler til hovedarkivet. Skulle man følge A.D. Jørgensens anvisninger strikte f.eks. i en skrivelse fra denne til provinsarkivet i Viborg 19. januar 1892, ville det virke »fuldstændig kvælende på al initiativ og virksomhed udgående herfra«⁵²).

Secher rejser endvidere kravet om en *enhedsuddannelse af assistenterne ved hovedarkivet og provinsarkiverne* i form af en turnusordning mellem arkiverne efter nærmere retningslinier, der forudsættes fastlagt af Kultusministeriet, ud fra bl.a. det ræsonnement »at tilfredsstillende forhold for arkivvæsenets assistenter først vil kunne opnås, når der sørges for, at alle får fælles uddannelse og fælles avancement over hele linien«. I praksis stilles der nemlig fuldt så store krav til assistenterne i provinsarkivet som i hovedarkivet, og en mindre dygtig assistent vil virke fuldstændig lammende på arbejdet i et provinsarkiv, hvorimod han lettere kan beskæftiges blandt det store personale i hovedarkivet. Det er også skidt, hvis provinsarkivassistenterne af avancementsgrunde søger væk og ind til hovedarkivet. Ud fra en snæver effektivitetsbetragtning, siger Secher, kan det være udmærket at uddanne assistenter som specialister inden for hver deres fagområde, men a.h.t. pludseligt opstående vakancer o.lign. bør man tilstræbe en generel uddannelse af personalet.

Endelig rejser Secher og Jespersen i fællesskab spørgsmålet om *etablering af en fælles myndighed over provinsarkiverne* »med grundigt kendskab til alle enkelthederne ved provinsarkivernes ordning og arbejde«, således at ordnings-, registrerings- og bogføringsopgaver kunne bringes i overensstemmelse arkiverne imellem. Man bør ikke ustandselig skulle spørge sig for i hovedarkivet og har derfor hidtil klaret sig med kontakter indbyrdes mellem provinsarkiverne, hvor navnlig Secher havde haft sin sag for som rådgiver for de andre. Secher minder i sin udtalelse A.D. Jørgensen om, at denne selv tidligere havde været inde på det ønskelige i at provinsarkivaren på Jagtvejen i rang og løn sidestilledes med arkivarerne i hovedarkivet og fik tillagt en tilsynsmyndighed over de øvrige provinsarkiver. Tilsynet bør dog, tilføjer Secher, ikke nødvendigvis knyttes til Jagtvejarkivet, blot et af provinsarkiverne,

og begrundes med at en rigsarkivar ikke kan være inde i alle problemer, der angår provinsarkiverne.

Alle tre provinsarkivarer afslutter endelig deres betænkninger med at anmode rigsarkivaren om at forelægge deres udtalelser for kultusministeren.

A.D. Jørgensens reaktion og dens følger

A.D. Jørgensens svar på denne punktvis ret så nærgående kritik af hans ledelse af provinsarkiverne kom 30. oktober 1896 i en skrivelse til Kultusministeriet, der er et defensorat for hans virke som rigsarkivar gennem 1890'erne. Han fandt indledningsvis, at Kultusministeriet ved at frikende Secher for at have overskredet sin kompetence ved udleveringen i sin tid til Det kgl. Bibliotek fraveg grundlaget for Rigsarkivets organisation som fastlagt ved 1889 loven, idet en accept af Sechers handlemåde nemlig forudsatte »at provinsarkivaren er øverste embedsmand for sit arkiv«, hvilket han iflg. A.D. Jørgensen netop ikke var. Øverste embedsmand for provinsarkivet var iflg. rigsarkivaren denne selv – »det ene som det andet sted tilkommer ledelsen mig, og kan jeg når som helst gribe ind for selv at overtage denne både overfor yderverdenen og overfor arbejderne med afdelingens indre forhold«, idet A.D. Jørgensen om hovedarkivet med dets to afdelinger og de tre provinsarkiver samtidig fastslår, at »jeg har betragtet de 5 afdelinger af Rigsarkivet som væsentlig ligestillede overfor mig« i den forudgående tid⁵³⁾.

Meget havde imidlertid i praksis ændret sig siden oprettelsen af provinsarkiverne, erfaringerne havde efterhånden »modificeret« rigsarkivarens opfattelse, og provinsarkivarenes individuelle arbejdsform havde også haft virkninger for udviklingen af praksis; men man var ikke berettiget til af den »ydre forretningsform« at slutte noget om en ændring af selve grundlaget for institutionen Rigsarkivet, således heller ikke af det faktum at »allerede den først ansatte provinsarkivar, Jespersen i Viborg, var så indlevet i kontorskriveri, at han til trods for mine indsigelser fik indført en ret jævnlig formel korrespondance«, eller af at »dr. Secher, der havde en lignende tilbøjelighed, (ihærdigt har) gennemført dette system både for sit eget og som det synes ved sine tilskyndelser også for de andres vedkommende«, alt sammen til »megen unyttig tidsspilde«. – Heroverfor kan man nok spørge, hvad skulle provinsarkivarerne egentlig ellers have gjort, når systemet med mundtlige rigsarkivarresolutioner under arkivbesøgene ikke fungerede tilstrækkeligt eller i hvert fald ikke tilfredsstillende?

Iøvrigt, fastslog A.D. Jørgensen i sin skrivelse 30. oktober, agtede han ikke nærmere at kommentere de dele af provinsarkivarenes indlæg, som han opfattede som tåbeligheder eller usandfærdigheder. Om indsendelse af arbejds-

bogen måtte han fastholde nødvendigheden af selv at kunne have overblik over arbejderne i provinsarkivet – åbenbart undtagen for Jagtvejarkivet, hvor Secher udtrykkelig var undtaget fra at indsende beretninger til ham (!). Til gengæld bemærkede han om Sechers henstilling om at også hovedarkivets afdelinger burde udarbejde arbejdsberetninger til rigsarkivaren, at dette »ligesom adskilligt andet (forekommer mig at) røbe en betænkelig tendens (hos Secher) til at betragte sig som overrigsarkivar«. Ligeledes harcellerer A.D. Jørgensen over Sechers ønske om at *deltage i redaktionen af de trykte meddelelser* om Rigsarkivet, hvor A.D. Jørgensen fandt at det, der havde interesse, ikke var omtale af arbejdspræstationerne i provinsarkiverne, men derimod redegørelser for, hvilke arkivfonde de indeholdt, og hvad man kunne vente at finde i dem – en programudtalelse om »Meddelelser«, som A.D. Jørgensen iøvrigt selv ikke levede op til, hvad enhver læser af 1890'ernes årgange vil kunne overbevise sig om.

Om *ferieønskerne* konstaterer A.D. Jørgensen, at provinsarkivarernes anmodning om regelmæssige ferier for personalet om sommeren var »rentud barnagtig«, da provinsarkiverne jo skulle fungere uden afbrydelse. Et lille arkiv kunne ikke tillade sig den slags.

Så nåede Jørgensen frem til kærnepunktet i provinsarkivarernes klage, nemlig »det krav om at »høres« som jo er kærnen i den hele bestræbelse, og for hvis skyld alle de andre, enten urimelige eller ubetydelige forhold og forlangender synes at være fremdragne. Provinsarkivarerne vil hævde en selvstændig stilling, de vil have skriftlige svar på skriftlige henvendelser, deres skrivelser fremsendt til ministeriet, erklæringer og svar meddelt, ansøgninger om besættelse af assistentpladser til betænkning osv.« A. D. Jørgensen ville under ingen omstændigheder, pointerede han i det følgende, være *tvunget* til at skulle forelægge f.eks. sager om assistentansættelser for provinsarkivarerne. Noget helt andet var, at han i praksis altid havde gjort det, men altså af egen fri vilje.

Principielt fandt A.D. Jørgensen, at det åbenbart var Sechers bestræbelse at gøre rigsarkivaren lig med hovedarkivet og holde ham på afstand af provinsarkiverne, men »skal målet være at lade Rigsarkivet fremtræde som en helhed, mere og mere organisk sammenarbejdet, både for forretningernes og personalets vedkommende, da er det ikke den rette vej at begynde med en udvikling i analogi med indbyrdes uafhængige embeder«, og han måtte derfor gå imod alle bestræbelser hos provinsarkivarerne på at »overføre, hvad der er skik og brug i de ministerielle kontorer, hos amtsmænd, retsbetjente, postmestre, eller hvor provinsarkivarerne ellers kan have fået deres opdragelse, på en institution, i hvilken de ikke har nogen hjemmel«.

Det hænger sammen med, at for A.D. Jørgensen fremstod Rigsarkivet som

noget unikt, »den hele organisation var jo noget nyt og kunne ingen forbilleder hente hverken fra udlandet eller, så vidt mig bekendt, fra ligestillede danske institutioner«, idet Rigsarkivet herhjemme indtog en ejendommelig mellemstilling mellem at være en videnskabelig og en administrativ institution, dog således at rigsarkivaren måtte siges at bestride »et væsentlig videnskabeligt embede«.

Sechers tanke om en *uddannelsesturnus for personalet* ved denne unikke institution karakteriserer A.D. Jørgensen i sin skrivelse som »rent parodisk«; personalets sammensætning er nemlig for uensartet, det består jo af »mådelige jurister, et par statsvidenskabelige kandidater, historiske kandidater, der mere eller mindre bringer videnskaben et offer ved at søge ansættelse i arkivvæsenet, tildels endog med folk uden eksamen, men med en eller anden særlig evne«.

Han kunne heller ikke godtage Sechers tanke om at ligestille en af provinsarkivarerne med hovedarkivets to arkivarer og gøre denne til mellemlid mellem rigsarkivaren og de øvrige provinsarkivarer. Ganske vist, han havde selv i sin tid – som anført af Secher – været inde på sådanne overvejelser, »men, vel at mærke, ikke som realisabel i en årrække og næppe i min embedstid«, idet »dr. Secher vil sikkert mindes, at det var under forudsætning af at man fik en rigsarkivar, som manglede al arkivalisk uddannelse eller dog al øvelse i at håndtere den praktiske administrations arkiver, med andre ord, hvis (efter svensk stil) en udenforstående videnskabsmand eller en arkivar i 1. afdeling, der ikke havde lært 2. afdeling at kende, blev sat i spidsen for arkivet«⁵⁴.

Der var, kort og godt, efter A.D. Jørgensens mening ikke af provinsarkivarerne i denne omgang blevet fremsat noget som helst brugbart grundlag for at udarbejde en instruks for provinsarkivernes vedkommende.

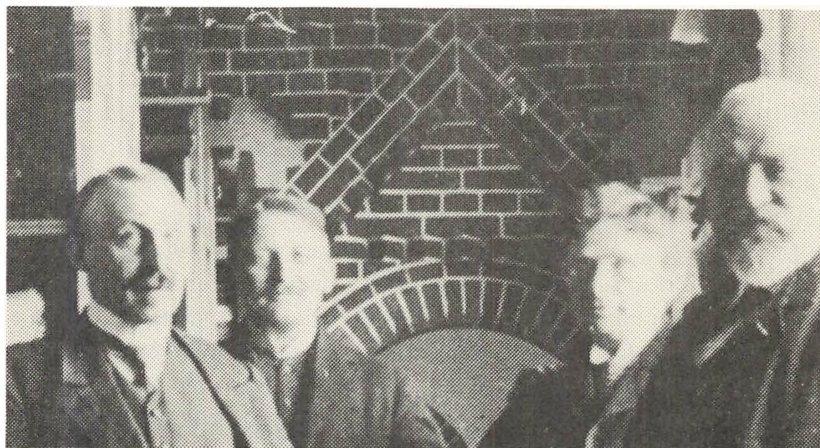
På den baggrund kan det ikke undre, at A.D. Jørgensen i sine forslag til en ny instruks for rigsarkivaren til afløsning af den gældende fra 1885 fastslår, at det af 1. paragraf i den nye instruks udtrykkelig bør fremgå at »rigsarkivaren leder forretningerne og ordningsarbejderne såvel i hovedarkivet som i provinsarkiverne«. Dernæst, at rigsarkivaren bestemmer fordelingen af de ved hovedarkivet ansatte arkivsekretærer og assistenter, samt at rigsarkivaren til øvelse midlertidig kan omflytte assistenter, der selv måtte ønske det, mellem hovedarkiv og provinsarkiv.

Men sagen havde for A.D. Jørgensen fået et andet aspekt. »På en gang kaster man sig nu fra alle sider over de former, jeg i god tro har ladet udvikle sig som grundlag for mine forretninger«, og ministeriets desavouering af ham i mellemværendet med Secher ud fra de kultusministerielle skrivelser af 29. august 1896 tilsigtede måske endog fra ministeriets side et »consilium abeundi«, altså var at betragte som et vink om at han burde gå af som rigsar-

kivar. »De nu foreliggende skrivelser fra provinsarkivarerne viser jo endvidere såvel ved deres indhold som ved den tone, som man nu tror at kunne tillade sig overfor mig, at der hos disse eller rettere hos deres anfører, dr. Secher (hvad også hans personlige holdning overfor mig i de sidste måneder stadfæster) må være en levende følelse af, at visse forhold nu stiller sig særlig gunstige for dem, og at jeg har tabt den støtte i ministeriets tillid, som jeg tidligere kunne glæde mig ved«. A.D. Jørgensen kunne ikke, fortsætter han, skjule for sig selv, at der af ministeriet var rettet et slag mod hans stilling i arkivvæsenet. Dersom man »efter anstiftelse af en ufordragelig og ufor nøjelig funktionær« (:Secher) i ministeriet skulle bestemme sig for en ændring af arkivstrukturen, da bør dette efter A.D. Jørgensens mening ske i forbindelse med et personskifte på rigsarkivarposten, idet »det ville være en uret imod mig at nøde mig til selv at tilintetgøre, hvad jeg i en årrække har kunnet bygge op i et venskabeligt samarbejde med mine kaldsfæller og støttet af den tillid, som tidligere ministre og landets repræsentation aldrig har unddraget mig⁵⁵⁾.

Denne melodramatiske afslutning på rigsarkivarens skrivelse gjorde åbenbart virkning. Kultusministeriet bakkede i sit svar til A.D. Jørgensen 14. november 1896 denne fuldstændig op. Ministeriet erklærede sig enigt med ham i, at der ikke fra provinsarkivarernes side var fremkommet noget, som kunne berettiggelse udfærdigelsen af en ministeriel instruks om rigsarkivarens forhold til provinsarkiverne til afløsning af A.D. Jørgensens egne »Vejledende bestemmelser for provinsarkiverne«, og – tilføjes der – ministeriet måtte i det hele »finde, at flere af de af D' hrr (provinsarkivarer) fremsatte forslag vidner om en uheldig mangel på forståelse af det ved loven af 30. marts 1889 skabte embedsforhold mellem rigsarkivaren og de ham underlagte provinsarkivarer«. Ministeriet renoncerede dermed på sit eget ønske fra 29. august 1896 om en særlig instruks angående provinsarkivernes forhold til hovedarkivet og ville nu i stedet henholde sig til A.D. Jørgensens egne forslag til ændringer i den gældende instruks for rigsarkivaren (gehejmearkivaren) af 14. januar 1885⁵⁶⁾. Allerede 16. december 1896 forelå en sådan revideret ministeriel instruks for rigsarkivaren, der utvetydigt fastslog at »rigsarkivaren har den øverste ledelse af forretningerne og ordningsarbejderne i Rigsarkivet, så vel i hovedarkivet som i provinsarkiverne«, lige som rigsarkivaren fik ret til »midlertidig og til øvelse (at) omflytte assistenter, der selv måtte ønske det, mellem hovedarkivet og et af provinsarkiverne«, altså i sådanne tilfælde uden formel indblanding af provinsarkivarerne eller Kultusministeriet⁵⁷⁾.

Den vigtigste konsekvens af hele sagen 1896 – foruden utvetydigt at fastslå rigsarkivarens kompetence som øverste leder af arkivvæsenet – var iøvrigt nok at Secher nu takkede af⁵⁸⁾. Allerede i september 1896 var han ansøger til herredsfogedembedet i Lejre herred, sidenhen til embederne som assessor ved

Georg C. Saxild, Provinsarkivar i Viborg 1897–1907, landsarkivar 1907–29. Her (til venstre) sammen med nogle medarbejdere i landsarkivets magasin (ca. 1908). (Ejv. Rasmussen fot.)

den københavnske overret og som byfoged i Frederikssund. Omsider lykkedes det ham 1. maj 1897 at blive udnævnt til herredsfoged i Lollands Nørreherred. Thiset mente på det tidspunkt at »det sønderbrudte gode forhold mellem rigsarkivaren og ham er aldeles irreparabelt og under sådanne forhold kan man jo ikke ret vel fortænke Secher i at han søger bort for enhver pris. Ethvert forsøg på tilnærmelse lammes på begge sider på forhånd af en indgroet overbevisning om, at det vil mislykkes og begge parter har opnået en sand virtuositet i at skimte onde planer bag selv det aller uskyldigste ord i modpartens mund«. Det var det græsk-tyrkiske spørgsmål om igen, men uden en europæisk koncert til at tage affære⁵⁹). Om de tidligere medarbejdere og venners definitive afsked med hinanden i foråret 1897 beretter Hornemann: »Jørgensen og (Secher) havde inden afrejsen en samtale. Jeg ventede udenfor. Den førtes roligt og vistnok også – efter hvad begge sagde mig – i ganske (): fuldkommen) urbane former, men den havde synligt angrebet begge parter«⁶⁰). Af de tre provinsarkivarer fra 1896-sagen var de to ude af billedet i foråret 1897, idet Hornemann nu afløste Secher på Jagtvejen og Saxild efterfulgte Jespersen i Viborg. A.D. Jørgensen kunne på en måde begynde på en frisk. Han drog en positiv konsekvens af det foregående års begivenheder og nærmede sig nu sine tre provinsarkivarer. I juni 1897 skrev han til Wad i Odense: »Jeg har foreløbig aftalt med Saxild, at vi vil holde et møde (alle tre pr. arkivarer med mig) for at aftale en del enkeltheder – jeg tænker at vi første gang mødes i Odense i september – jeg tænker det vil være velgøren-

de at få lejlighed til at se de forskellige arkiver og fatte fælles beslutninger om et og andet. Møderne kunne passende fortsættes årlig, med skiftende sted. Dog derom nærmere⁽⁶¹⁾. Han nåede ikke at afholde mødet, og tanken om fælles sammenkomster med rigsarkivaren som en primus inter pares lå efterfølgeren fjernt. Først adskillige år senere, under V.A. Secher, kom et sådant fagligt sammentræf mellem rigsarkivar og samtlige provinsarkivarer istand.

Under Bricka 1897-1903. Sechers udnævnelse til rigsarkivar 1903

Ud på sommeren 1897 blev A.D. Jørgensen syg og døde efter et par måneders sygeleje i begyndelsen af oktober. Hans efterfølger i rigsarkivarstolen blev lederen af arkivets 1. afdeling, den 52 årige C.F. Bricka, hvilket iøvrigt var i overensstemmelse med personalets ønsker – den »nærmeste« kandidat, lederen af 2. afdeling G.N. Kringelbach ønskede ikke, skønt anciennitetsmæssigt ældre i gårde, at komme i betragtning⁽⁶²⁾ – og Bricka var bl.a. anbefalet til posten af historieprofessorerne Holm og Steenstrup. Andre navne var fremme, men synes at have været uden chancer i ministeriet, deriblandt Secher⁽⁶³⁾.

Hvad Kultusministeriet lagde vægt på var først og fremmest at Bricka havde været i nært samarbejde med A.D. Jørgensen og som følge heraf kunne videreføre hans arbejde. Der var fra ministeriets side intet ønske om noget sporskifte i Rigsarkivet. Bricka forenede nemlig i sin person de egenskaber, en rigsarkivar iflg. ministeriets synspunkt burde have, idet »arkivernes omfang og personalets talrigdom i langt højere grad end før stiller krav til chefers administrative dygtighed og kendskab til forretningerne, medens det dog nu lige som forhen er nødvendigt, at denne chef er udrustet med en historikers indsigt og kundskaber. Ved besættelsen af pladsen må begge disse hensyn tages i betragtning«. Den administrative erfaring som »praktisk uddannet arkivmand« lå åbenbart mindre i ledelsen af 1. afdeling i den foregående periode end i den nære personlige tilknytning til A.D. Jørgensen⁽⁶⁴⁾. Også de for en leder nødvendige samarbejdsevner mente ministeriet at Bricka var i besiddelse af, idet han i mange år havde været hovedredaktør ved kæmpeværket »Dansk Biografisk Lexikon«; i det hele taget måtte Bricka på baggrund af sine mangeårige udgiverarbejder forventes at være den rette mand til at lede arkivets publikationsvirksomhed.

Foruden at være en anset historiker var andre forhold med til at gøre Bricka velanskrevet i Kultusministeriet anno 1897. Han var nemlig, hedder det i den ministerielle forestilling til kongen, i besiddelse af taktfuld tilbageholdenhed og dertil en god konservativ mand: »Endelig tror man i Bricka at have en meget diskret mand, som vil vide at bevare den tilbageholdenhed, der

med rette må kræves af rigsarkivaren, ligesom hans loyale konservative sindelag afgiver borgen for, at der med fuld tillid kan betros ham tilsynet med de mange for kongehuset og landet så vigtige dokumenter, der findes i arkivet». 19. oktober 1897 udnævntes Bricka⁶⁵).

»Man ved, hvad man har, men –« skrev Thiset ved udsigten til at A.D. Jørgensen måske ikke ville blive rask igen⁶⁶). Foreløbig tegnede alt dog lyst. Den nye rigsarkivar lagde ud med at samle hele personalet til et privat middagsselskab, og den almindelige reaktion på det nye styre var i begyndelsen positiv – Bricka havde man jo også selv ønsket i arkiververdenen, og provinsarkivar Hornemann, der på Jagtvejen havde ham på nært hold, mente at kunne fastslå »at vor nye chef synes virkelig at have evne til at få sindene til at komme til ro, og det er – en stor dyd for den, der skal føre vor unægtelig til tider noget hårdt omtumlede skude«⁶⁷). Piben fik med tiden en noget anden lyd. I hovedarkivet irriterede Bricka efterhånden ved at nægte at give andre tøjrs slag⁶⁸), og hans forberedelse af den principielt afgørende kassationsbekendtgørelse af 22. juli 1902 med bestemmelsen om bl.a. rigsarkivarens myndighed i kassationsanliggender tyder ikke på noget nært og fortroligt samarbejde i det mindste med 2. afdeling⁶⁹).

Allerede 1898 havde Hornemann et sammenstød med Bricka om udfærdigelse af kirkebogsudskrifter mod honorar i tjenestetiden⁷⁰). I de følgende år flyder Hornemanns breve i privatkorrespondancen mellem provinsarkivarerne indbyrdes over af irritation og galde når det gælder Bricka som rigsarkivar overfor provinsarkiverne. Det var vel, som under A.D. Jørgensen, til en vis grad galt med kontakten mellem parterne og i hvert fald med det psykologiske klima. Det var ikke nok med de årlige besøg, Bricka aflagde i provinsarkiverne og noget hyppigere på Jagtvejen, man efterlyste fra provinsarkivarernes side simpelthen de fælles arkivarmøder som A.D. Jørgensen var endt med at lægge op til, men som Bricka sidenhen ikke ville vide af⁷¹). Der kunne ellers være behov nok for dem, således for at få aftalt ensartethed i ordnings- og registreringsarbejderne⁷²), så man bl.a. kunne undgå de kalamiteter som Saxild for sit vedkommende kunne berette om, nemlig at »af Jyllands 9 amter har jeg ordnet de tre (og er i lag med 2 til), men da jeg nu konfererer mine registreringer viser det sig, at jeg har ordnet dem efter 3 forskellige principper – hvilket turde være noget for rigeligt. Samtlige de af mig anvendte principper finder jeg imidlertid kostelige, fortræffelige, mageløse hvert for sig, men de klæder ikke hinanden indbyrdes. Følgelig må nogle af dem ofres –«⁷³).

Da man ikke officielt kunne træde sammen under Rigsarkivets auspicer, udviklede de tre provinsarkivarer under Bricka en vis intern mødevirksomhed og navnlig en omfattende intern privatkorrespondance, ligesom man benyt-

*G. M. Hornemann,
Provinsarkivar i København
1897–1907,
landsarkivar 1907–22.
(Kgl. Bibl. fot.)*

tede Secher som rådgiver, bl.a. når han fra sit lollandske eksil lejlighedsvis dukkede op som gæst hjemme hos Hornemann i København⁷⁴). Hornemann, Wad og Saxild, mente Hornemann, burde holde sammen »som gode kammerater«⁷⁵) overfor en stivnakke af en chef, der lejlighedsvis kunne være både smålig og ondskabsfuld⁷⁶), og overfor hvem det under alle omstændigheder – iflg. Hornemann – måtte gælde »så vidt muligt at have ret og helst lidt til, og så at gøre den gældende« for overhovedet at komme nogen vegne⁷⁷).

Følelsen af at blive trådt på af rigsarkivaren var åbenbart særlig udpræget hos Hornemann, der også havde ham på nærmeste hold og undertiden var til mundtlige drøftelser på Slotsholmen, men som dog åbenbart efter Brickas mening ikke dyrkede kontakten nok; i det mindste klager rigsarkivaren over at Hornemann ikke forhandlede tilstrækkeligt i mundtlig form og at det var »som om arkivet på Jagtvejen lå mile borte herfra«⁷⁸). Saxild lod sig for sit vedkommende ikke sådan gå på; han konstaterede nemlig, at »ellers kommer jeg fortrinligt ud af det med Bricka. Vi er så forskellige som ild og vand, men det har endnu ingenting gjort. Hans mange ordrer lægger jeg ganske roligt hen. De forandrer jo sjældent noget i det reale«⁷⁹).

I Hornemanns øjne var det derimod skammeligt, at provinsarkivarerne ikke havde noget at skulle have sagt overfor rigsarkivaren, der var uden til-

strækkeligt kendskab til provinsarkivernes forhold og uden smidighed, hvor det gjaldt⁸⁰). Bag Hornemann anes V.A. Sechers opposition mod den nye rigsarkivar – i Sechers øjne svarede provinsarkivarernes stillinger i arkivsystemet til rene »bastardstillinger«⁸¹), hvor afgørelserne blev taget uden om dem af triumviratet i hovedarkivet Bricka, Kringelbach og Thiset⁸²). Det har, skriver Hornemann kort før Brickas død 1903, »harmet og ærgret mig, at vi, trods det gode arbejde vi gør, dog ved alle lejligheder skal sparkes til og ses over hovedet. Vi opfattes og vi behandles ikke som embedsmænd med eget ansvar, men som tyende simpelt hen«⁸³). Det ideal af en rigsarkivar, som foresvævede Hornemann, lå langt fra den Bricka'ske profil; rigsarkivaren burde nemlig være »en praktisk mand, en praktisk arkivar, med sans for det tekniske – og med indsigt i administration, virkelysten og med ideer«⁸⁴). Da et chefskifte påny indtrådte august 1903 var det om at gøre for både Hornemann og de andre provinsarkivarer at undgå en ny Bricka, dvs. at Thiset kom til som efterfølger: »Vi må gøre *alt* for at få en *kyndig* arkivmand«⁸⁵).

Det hænger sammen med en dybereliggende modsætning i periodens arkivvæsen. Bag Brickas ønske om at »vise sig suveræn også på – små områder« lå en tilsyneladende meget følelig foragt i hovedarkivet overfor provinsarkiverne, der iflg. Secher »ansås for en lavere klasse og stående langt under Rigsarkivets afdelinger«. Samtidig måtte man i provinsarkiverne erkende en forskel i holdningen til arkivarbejdet, idet man i hovedarkivet – modsat provinsarkiverne – under Bricka tog det ret så lemfældigt med gennemførelsen af proveniensprincippet. Secher anså overhovedet ikke Bricka selv for at være arkivmand, tværtimod »han var bibliotekar og når biblioteksprincipperne (kronologisk og alfabetisk) ikke slog til, var han ganske rådløs« og uden forståelse for moderne arkivteoretisk tænkning, endvidere – hvilket næppe er helt korrekt – uden indflydelse på Kultusministeriet i forhold vedrørende arkivvæsen⁸⁶). Thiset var af samme kaliber og bedømtes ihvertfald senere af Secher som værende uden lederevner som chef for 1. afdeling.

Overfor en adresse til Kultusministeriet af 1. september 1903 fra hovedarkivets arkivsekretærer og assistenter, hvori disse for at undgå at en »udenforstående« – det vil vel navnlig sige Secher – blev udnævnt til rigsarkivar udtalte sig til fordel for såvel lederen af 2. afdeling G.N. Kringelbach⁸⁷) som lederen af 1. afdeling Thisets kandidatur, indgav de tre provinsarkivarer 6. september en henvendelse til ministeriet, hvori de varmt anbefalede Secher til rigsarkivar som den klart bedst kvalificerede kandidat p.g.a. hans omfattende arkivalske og administrative erfaring og ikke mindst p.g.a. den omstændighed, at det »med rette kan siges, at det er dr. jur. V.A. Secher, som har æren for, at (provinsarkiverne) er komne i god gænge«.

Christian IX har muligvis personligt været stemt for Thiset som Brickas

efterfølger⁸⁸⁾, men kultusminister J.C. Christensen ville have Secher, som han i ministeriets forestilling af 18. september 1903 til kongen om besættelsen af rigsarkivarposten betegnede som »en fremragende arkivembedsmand« med en dybtgående teoretisk og praktisk arkiverfaring som ingen anden, dertil en dygtig (rets)historiker – hvortil kom bl.a. at han »efter sin udnævnelse til herredsfoged stadig (har) stået i forbindelse med alle provinsarkiverne som deres rådgiver og vejleder i vanskelige spørgsmål«, i realiteten en anerkendelse af hans underhåndsvirksomhed bagom Bricka i den foregående periode. Om rigsarkivarstillingen hedder det principielt i forestillingen, at »rigsarkivaren efter Rigsarkivets nuværende organisation og omfang først og fremmest bør være en dygtig og alsidig arkivalisk og administrativt uddannet mand«, hvortil kommer at Secher tillige var »en anset historiker«. Kringelbach, oplyses det sammesteds, havde udtrykkeligt ikke ønsket at kandidere og havde selv peget på Secher som den bedst egnede. Thiset fra 1. afdeling, som derimod ønskede at komme i betragtning, savnede imidlertid den brede arkivmæssige baggrund og havde navnlig intet kendskab til provinsarkiverne eller Rigsarkivets 2. afdeling, »og netop til disse omfattende dele af Rigsarkivet er et indgående kendskab fra rigsarkivarens side af særlig betydning, når han skal kunne løse de vigtige opgaver, som foreligger for ham med hensyn til ordning og særlig kassationer for de administrative arkivers vedkommende for at skaffe plads til nye afleveringer, opgaver, som sikkert i lang tid vil danne tyngdepunktet for rigsarkivarens virksomhed«.

Alle Rigsarkivets chefer på nær Thiset havde peget på Secher. Om udnævnelsen af V.A. Secher til rigsarkivar 21. september 1903 mente Saxild kort og godt, at »det er brilliant, at vi fik Secher!«, og Hornemann fandt at der »var udsigt til, at vort arkivvæsen nu vil gå bedre tider imøde, og ganske særligt er der grund til at håbe på, at det vil lysne for provinsarkiverne. Secher har selv haft skoen på og har følt den trykke, og han vil næppe glemme, hvad der skal huskes«⁸⁹⁾.

Noter

- 1) A.D. Jørgensen til Kultusmin. 20/11 1888 (Kultusmin. 3. ktr. Udtagen sag ang. arkivvæsenets ordning 1888-95).
- 2) J. Grundtvig til Kultusmin. 15/11 1871 (koncept i Arkivvæsenets arkiv: Kongerigets Arkiv, journalsager til journal B for arkivktr.s. 2. afd. 1871-82).
- 3) Arkivbetænkningerne af Wegener og Grundtvig 6/7 1877 (Kultusmin. 3. ktr. journalsag P 507/1871).
- 4) M. Birkeland: Om arkivvæsenets ordning. Erklæring til Kirkedepartementet 30/11 1877, ed. Oslo 1934. – Af erklæringen, som blev tilsendt også Kongerigets Arkiv, vedlagde Grundtvig afskrift af dens afsnit vedr. franske arkivforhold i sin skr. 27/8 1879 til Kultusmin. (Kultusmin. 3. ktr. journalsag Y 791/1879).
- 5) Dette faremoment er for Norges vedk. specielt understreget af Birkeland i anf. skrift s. 14 ff.
- 6) Lov om købstadskommunernes styrelse af 26/5 1868 omtaler overhovedet ikke arkivforhold, så lidt som anordningerne af 24/10 1837 om købstædernes økon. bestyrelse og om kommunalbestyrelsen i København 1/1 1840 gjorde det. Derimod omtaler anordning om landkommunevæsenet 13/8 1841 i §12 og 16 arkivalierne, hvorom nærmere fortolkning med eksempler hos P.F. Schou: Landkommunernes forfatning og styrelse (1881) s. 83. f. Amtsrådsarkiver finder omtale i lov af 6/7 1867 §44, jfr. endvidere Schous bemærkninger i anf. skrift s. 489. – Lidt praktisk vejledning kunne vel hentes i tidens håndbøger, således f.eks. hos Chr. Weiss: Praktisk vejledning til behandling af kommunale sager. Håndbog for sognerådsformænd og sognerådsmedlemmer (2. udg. u.å. (1881) s. 91 ff.).
- 7) Grundtvig i anf. skr. 27/8 1879.
- 8) A.D.J. til Justitsmin. 4/2 1887 ang. udlån af retsprotokoller fra Sorø byfoged til Soranersamfundet; til Kultusmin. 7/6 1890 ang. begæring om udlån fra Viborg bispearkiv til studier på Læsø over øens historie, 3/8 1893 til samme ang. evt. udlån fra stiftamtet til sognepræsten for Skeby-Otterup menigheder.
- 9) Jeg ved ikke, hvem denne funktionær er. Måske er det A.D.J., som netop 1879 måtte lade ferieønsker fare »af hensyn til mine kaldsfæller«, Harald Jørgensen (ed.): A.D. Jørgensens Breve (1939) nr. 60, brev til Christoffer Bågå 9/8 1879; jfr. at A.D.J. senere oplyser at han »havde selv gjort begyndelsen med disse undersøgelsesrejser«, jfr. »En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab« (1901) s. 148.
- 10) Modsat Birkeland, som i sin anf. betænkning især fremhæver Bayerns arkivvæsen som mønstergyldigt. Bayern omtales ikke i Grundtvigs skrivelse. – Bayern virkede i 1880'erne inspirerende på A.D.J., hvorimod senere V.A. Secher

næppe fandt det bayern'ske arkivvæsen synderlig avanceret (S. i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1906-18, afhandlingen om proveniens-(hjemmehørs-)princippet, s. 199). – Grundtvigs oplysning om Norge bør korrigeres, idet statsarkiverne i hhvs. Trondheim og Bergen administrativt var underlagt stifts-direktionen og først i 1904 kom under rigsarkivarens ledelse (Alf Kiil: Arkiv-kunnskap. Statsarkiva (1969) s. 23).

- 11) A.D.J.: En Redegørelse etc. s. 148. At A.D.J. var koncipist til Grundtvigs skrivelse af 27/8 1879 således som han selv bemærker ved tilskrift på koncept i sagen (i Arkivvæsenets arkiv: De forenede arkiver, korrespondance vedr. undersøgelser af de lokale arkiver og afleveringer derfra 1879-88) beviser jo i sig selv intet m.h.t., om A.D.J. også var initiativtager.
- 12) Grundtvig til Kultusmin. 30/4, 4/11 1880 (Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsager Y 791/1879). – Hvad de generelle bemyndigelser til arkivafleveringer angår lempede Indenrigsmin. 1881 sin holdning, jfr. Kultusmin. til Grundtvig 7/6 s.å.
- 13) A.D.J. til Kultusmin. 20/1 1883 (3. ktr. anf. journalsag Y 791/1879).
- 14) A.D.J. til Kultusmin. 4/7 1885 om at de lokale arkivalier »i en hidtil ukendt grad (er) blevet gjort til genstand for historiske granskninger«. – Hammershøy: A.D.J. til Kultusmin. 22/3 1886. Tilsvarende udlånstilladelser fra Kongerigets Arkiv til lærer S. Kjær i Kongsted 22/6 1886 og 23/6 1890, sidstnævnte skrivelse fra Rigsarkivet med A.D.J.s anbefaling overfor Kultusmin., at Kjær fik tilladelse til »i kortere tid« at måtte hjemlåne Vester Egede ældste kirkebog mod at lade denne opbevare i kirken »udenfor den tid, da han er sysselsat med (den) i sit hjem«.
- 15) Herredsfogeden i Tyrsting- Vrads herreder prostesterer til Kongerigets Arkiv 18/11 1880 mod afgivelse af skøde- og panteprotokoller før 1805. Grenå borgmesterkontor ønsker ved skr. til samme 1/7 1882 ikke at afgive rådstueprotokol fra 1690'erne. Frederiksborg amtstue modsætter sig 1881 aflevering af jordebøger fra 1718 »da de afgiver grundlag for de nyere jordebøger« (skr. til samme 2/4 1881). – Det bør i denne sammenhæng fremhæves at Grundtvig på sin side advarede mod at betro de lokale embedsmænd nogen bemyndigelse til selv at foretage kassationer i deres materiale, således som herredsfogeden i Øster Flakkeberg havde anmodet om i sit arkiv (G. til Kultusmin. 13/10 1882, koncept i Arkivvæsenets arkiv, De forenede arkiver, anf. korrespondance vedr. undersøgelser af de lokale arkiver etc.; ovennævnte embedsmandsskrivelser sstds.).
- 16) Protesten: Skr. 20/12 1882 til Kultusmin. (3. ktr. anf. journalsag Y 791/1879).
- 17) A.D.J. til Kultusmin. 23/1 1883 (sstds.).
- 18) Kultusmin. til Rasmussen Søkilde m.fl. 2/2 1883.

- 19) A.D.J. til Kultusmin. 16/6 1885. Jfr. note 10).
- 20) Foruden rigsarkivet i München også det nyopførte kredsarkiv i Nürnberg, statsarkivet i Dresden, ærkebiskoppelige og regeringsarkiv Salzburg, landdagsarkivet i Prag, fristadsarkivet i Frankfurt og gehejmestatsarkivet i Berlin: A.D.J. til Kultusmin. 14/8 1885.
- 21) Axel Linvald i: V.A. Secher som arkivmand. Særtryk af Meddelelser om slægtens Secher (u.å.) s. 6: »Alle Sechers nærmeste forgængere arbejdede ud fra hjemlige forudsætninger og havde ringe interesse for udlandets arkivforhold. Når A.D.J. gennem sit storslåede initiativ førte dansk arkivvæsen ind på baner, som svarede til de store kulturlandes, skyldtes det en genial intuition og ikke kendskab til fremmede erfaringer«. – Som arkivmand tog A.D.J. desuden selvstændigt, og kritisk, stilling til, hvad han 1885 i praksis lærte om tyske arkivdannelseprincipper.
- 22) Skrivelsen findes i Kultusmin. 3. ktr. anf. sag om arkivvæsenets ordning 1888-95. – I en senere skr. til Kultusmin. (sstds. 4/12 1888) opridses ADJ en række alternative muligheder hvad placeringsspørgsmålene angår.
- 23) Rigsdagstidende 1888-89, Folketinget 5/3 1889 sp. 4739 (F.F. Falkenstjerne); han taler desuden om »den gamle kærlighed (folketinget) ved enhver lejlighed har vist overfor landets arkivvæsen« (sstds. sp. 4748). – Folketingsudvalget: Rigsdagstid. 1888-89 Tillæg B, betænkning afgivet 19/2 1889 (sp. 811 ff.). – Et lønningsforslag om embeds- og bestillingsmænd i arkivvæsenet var senest strandet i folketinget i samlingen 1883/84.
- 24) Jfr. undertegn. i ARKIV 8 IV (1981) s. 217 ff.: Strukturkampen i dansk arkivvæsen 1849-82.
- 25) Lovtidende 1889 nr. 42, s. 121 f. – Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91 (1892) s. 1. – A.D.J. til Kultusmin. 29/3 1889. Koncept til Kultusmin.s forestilling om besættelse af de ved lov af 30. marts 1889 – oprettede embeder som rigsarkivar og embedsmænd under hovedarkivet i København (Kultusmin. 3. ktr. anf. udtagne sag om arkivvæsenets ordning).
- 26) Rigsdagstid. 1888-89 Tillæg A sp. 1813 ff. Tillæg C sp. 621 ff. – Scavenius: sstds. Folketinget 5/10 1888 sp. 39 f. – ADJ, hvis skr. til Kultusmin. 11/2 1888 er grundlaget for ministeriets oplæg i sagen, forestillede sig dog her det københavnske arkiv sat i forbindelse med hovedarkivet.
- 27) Scavenius: Folketinget 19/10 1888 sp. 374. småting: sstds. sp. 380. Lauridsen: sstds. sp. 368. Th. Nielsen i landstinget 20/3 1889 sp. 1201, Sthyr sstds. sp. 1205. – Kultusmin. til formanden for folketingsudvalget ang. lovforslaget om oprettelse af et rigsarkiv mm. 6/12 1888 (koncept i Kultusmin. 3. ktr. anf. udtagne sag om arkivvæsenets ordning).
- 28) Folketinget 19/10 1888. sp. 371 ff.
- 29) Th. Nielsen udtrykte tydelig skepsis overfor, om man nu også ved loven fik kla-

ret problemerne: »Jeg tvivler nu noget på, at kommunerne i nogen stor målestok vil sende deres sager til Viborg, Odense eller København. Derimod var der større mulighed for, at det ville ske, når vi havde amtsarkiver. Jeg tænker nu ikke på, at disse skulle have kostbare bygninger, thi det ville jo medføre alt for betydelige omkostninger; men man kunne jo blot leje lokaler til dem, og så kunne hovedarkivaren føre tilsyn med dem. Dette skal jeg nu ikke komme nærmere ind på; hvad der ikke kommer nu, kan jo komme senere« (Landstinget 20/3 1889, sp. 1201). – ADJ.s modstand mod tanken om amtsarkiver, der i praksis ville få utilfredsstillende ledelsesforhold, nmlg. sandsynligvis vedk. amts fuldmægtige eller skrivere, i skr. til Kultusmin. 4/12 1888. Til gengæld var ADJ her positiv overfor tanken om at optage landkommunernes arkivalier i de kommende statslige stiftsarkiver, bl.a. hvis man kunne få indført kassationsbestemmelser svarende til de statslige arkivafleveringer: »Hvis der f.eks. sattes en grænse af 20 år eller længere for sagernes alder ville ikke blot regnskabsbilagene men også fattigsager og lignende straks kunne kasseres, og resten vil næppe have noget synderligt omfang eller ret ofte blive rekvireret til praktisk brug«. Om de lokale opbevaringsforhold iøvrigt er han inde på at sognene hver for sig burde anskaffe »et arkivskab, der kunne følge med bestillingen som sognerådsformand, eller (sognearkivet kunne) måske få sin stadige plads i kirken, således som det i tidligere tider var tilfældet« (Kultusmin. 3. ktr. anf. udtagne sag om arkivvæsenets ordning).

- 30) Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91 s. 42. Hertil synes at komme en vis fortrydelse over, at byggeriet af provinsarkivet i Viborg prioriteredes frem for arkivet i København (sstds. s. 50).
- 31) Meddelelser om Rigsarkivet for 1898-1900 (1901) s. 44 f.: »Navnlig må det vist indrømmes, at Viborg ikke var noget heldigt valg som arkivsted – der er ingen tvivl om, at det havde været bedre at vælge Århus«.
- 32) Nykøbing Falster: ADJ til Kultusmin. 25/10 1890, jfr. skrivelser om sagen i sager til Rigsarkivets alm. brevjournal 1890. Roskilde: ADJ. til Kultusmin. 7/1 1891 (Kultusmin. 3. ktr. journalsag 843/1890).
- 33) ADJ til Kultusmin. 22/1 1892 (Kultusmin. 3. ktr. udtagen sag: sager vedr. arkivvæsenets ordning 1888-95, I-II). – Karakteristikken af Jespersen i brev til H.S. Vodskov 13/6 1892 (Harald Jørgensen (ed): A.D. Jørgensens Breve (1939) nr. 246).
- 34) Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne for årene 1901-05 s. 90 ff.
- 35) ADJ til Kultusmin. 11/2 1896 (Kultusmin. 3. ktr. journalsag 161/1896).
- 36) Kultusmin. til ADJ 12/2 1896 (3. ktr. kopibog nr. 459).
- 37) Jespersen »til kongen« 7/1 1897 (Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag 161/1896), til C.F. Bricka 31/1 1899 (Brickas privatarkiv, RA) og 15/7 1898 (sstds.), hvori det bl.a. hedder: »Jeg tør imidlertid nu, da årene er gået, håbe, at der i Rigsar-

kivet vil kunne fældes en mildere dom over min embedsvirksomhed, og at det noget vil blive påskønnet, at det lykkedes mig i forholdsvis kort tid og kun med en assistents medhjælp at tilendebringe afleveringen af den allerstørste del af embedsarkiverne og at få disse betydelige arkivmasser, der omtrent har fyldt hele arkivhuset, systematisk opstillede og bragt i en foreløbig orden, så at arkivet straks kunne afbenyttes efter sit øjemed og i god orden afleveres til min eftermand, ligesom jeg også har udarbejdet planer for en rationel ordning af så vigtige og omfattende dele af arkivet som by- og herreds- samt rådstuearkiverne, hvilke planer senere er antagne af de andre provinsarkiver«.

- 38) Knud Secher: A.D. Jørgensen og V.A. Secher. Besættelsen af rigsarkivarembetet i 1903 (1955) s. 31.
- 39) Knud Secher: anf. arb. s. 23 f., 28 f.
- 40) Knud Secher: anf. arb. s. 23, jfr. Harald Jørgensen (ed): A.D. Jørgensens Breve nr. 317, ADJ til V.A. Secher 27/2 1896.
- 41) ADJ til VAS 14/9 1894 ang. aflevering af tryksager fra bogtrykkerne (Arkivvæsenets arkiv, kopibog for provinsarkiverne).
- 42) ADJ til VAS 2/8 1893 (sstds.), jfr. ADJ's fremstilling af sagen i skr. til Kultusmin. 1/7 1893 (Kultusmin. 3. ktr. udtagen sag vedr. arkivvæsenets ordning 1888-95).
- 43) Den afspises med 5 linier: »Endnu en sag fik VAS lejlighed til at beskæftige sig med indenfor arkivvæsenet nemlig en instruks for provinsarkivarerne. VAS.s indstilling gik ud på at skaffe disse så megen selvstændighed som muligt. ADJ reagerede kraftigt derimod, og resultatet blev en instruks, som han kunne være tilfreds med« (anf. arb. s. 30).
- 44) Aarsberetninger og Meddelelser fra Det store kgl. Bibliotek, ved Chr. Bruun, IV 1889-97, s. CXXXV (beretning for finansåret 1894/95).
- 45) Hovedarkivets fire arkivsekretærer: Thiset, Calundan, Bloch, Grove. Hvem de to er, fremgår ikke. ADJ udelukker senere på sin side, at der kunne blive tale om Thiset eller Grove.
- 46) Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende bestemmelser (1896) s. 7 f.
- 47) De citerede skrivelser fra ADJ og VAS i Kultusmin. 3. ktr. journalsager 815 og 816/1896. ADJ.s skrivelse af 26/8 1896 indeholder desuden en karakteristik af Grove i hovedarkivet som nærmest uanvendelig og aldeles ikke at sidestille med Hornemann, der var en »kundskabsrig historiker uden dog at distraheres af jævnlige litterære arbejder« og som var blevet ansat »første gang, der var tale om en historiker«, mens Grove i sin tid var blevet ansat qua jurist (hhvs. H. 1888 og G. 1884).
- 48) Secher ridder af Dannebrog: Kgl. resolution 8/8 1896 (Kultusmin. 3. ktr. forestillinger 1896 nr. 53).

- 49) Se Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende bestemmelser (1896) s. 36 ff. – ADJ til alle tre provinsarkivarer 1/9 1896 (Kopibog for provinsarkiverne). ADJ erklærede sig dog på forhånd indforstået med, at provinsarkivarerne kunne »stille selvstændige forslag m.h.t. deri (dvs. i de vejledende bestemmelser) ikke omhandlede punkter«.
- 50) Jespersen anfører således i sin skr. 5/10 1896 til ADJ at ministeriets skr. af 25/7 1893 om at alle skrivelser ang. provinsarkivernes bygninger skal passere rigsarkivaren først, ikke var blevet ham bekendt før han i Meddelelser om Rigsarkivet for 1892-94 kunne læse en kort notits herom. – Secher opstiller i sin skr. 6/10 1896 til ADJ som krav at når det »drejer sig om en bestemmelse, som træffes af ministeriet, bør (provinsarkivarens) erklæring fremsendes med sagen, selv om han ikke udtrykkelig har stillet forlangende herom«.
- 51) Sædvanligvis forhandlede provinsarkivarerne ellers direkte med embedsmændene i arkivanliggender. Kun hvor det drejede sig om aflevering af kommunale arkiver, gik kontakten til kommunerne via rigsarkivaren.
- 52) Jespersen citerer fra ADJ.s skr. 19/1 1892: »– skal jeg for øjeblikket indskrænke mig til på det alvorligste at forbyde Dem – ligesom overhovedet på egen hånd at træffe nogen afgørelse i spørgsmål vedrørende provinsarkivets forhold udad, som går ud over udførelsen af det i ministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891 fastsatte eller det i mine vejledende bestemmelser indeholdte«.
- 53) Jfr. at ADJ 1893 overfor Kultusmin. havde talt om, at Secher kunne fristes til at glemme »at Provinsarkivet ikke er en selvstændig institution, men en del af Rigsarkivet« (se note 10).
- 54) Dette sidste tilfælde indtraf præcis et år senere, da Bricka fra 1. afd. blev rigsarkivar efter ADJ.s død okt. 1897.
- 55) I 1892 var indtruffet et brud mellem ADJ og Kultusmin.s dpt. chef, hans tidligere ven A.F. Asmussen, se A.D. Jørgensens Breve (ed. Harald Jørgensen), nr. 237: brev til H.S. Vodskov 29/2 1892.
- 56) Kultusmin. til ADJ 14/11 1896 (Kultusmin. 3. ktr. kopibog 1896 nr 4612).
- 57) Et internt ministerielt notat i sagen forfægtede det standpunkt, at ministeriet burde have afgørelsen i forflyttelsesspørgsmål mellem hovedarkiv og provinsarkiver for at modvirke eventuelt vilkårlige rigsarkivarbeslutninger (Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag 815/1896). Dette må da også forudsættes ud fra 1896 instruksen ved forflytninger, som ikke var ønsket af den pågældende selv, se Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende Bestemmelser (1896), Tillæg s. 45 ff.
- 58) Der er næppe belæg for Harald Jørgensens påstand om, at ADJ »satte sin stilling ind på, at Secher skulle forlade posten som provinsarkivar« (Harald Jørgensen: Nordiske Arkiver (1968) s. 43).
- 59) Thiset til Wad 9/4 1897 (G.L. Wads privatarkiv, LA Fyn).

- 60) Hornemann til Wad 9/6 1897 (Wads privatarkiv).
- 61) ADJ til Wad 21/6 1897 (Wads privatarkiv).
- 62) Den 58-årige G.N. Kringelbach havde været i arkivvæsenet siden 1869, mens Bricka først kom til 1883.
- 63) Den 60-årige historiker A. Heise nævnes i denne forbindelse i brev fra Hornemann til Wad 5/11 1897, sstds. om at Secher uden resultat havde været hos ministeren i samme anledning (Wads privatarkiv). Om bl.a. Rigsarkivets personales ønsker sstds. Hornemann til Wad 6/10 1897, jfr. Kultusministeriets forestilling til kongen 18/10 1897 (3. ktr. forestillinger 1897 nr. 70).
- 64) » – det er af vigtighed, at den mand, der bliver A.D. Jørgensens efterfølger, er inde i hans planer, for at udviklingen rolig kan fortsættes i det alt betrædte spor. At udsætte arkivet for en ny mands mulige eksperimenter ville være meget farligt –« (Kultusmin. anf. forestilling 1897 nr. 70). Der tales sstds. om at B. »ved at arbejde umiddelbart under og sammen med den tidligere rigsarkivar, hvis fulde tillid og fortrolighed han nød, (er) på det nøjeste kommen ind i de principper, hvorefter hele arkivet, ikke blot den enkelte afdeling, lededes, og bleven kendt med de fleste af forretningerne«.
- 65) Der var sikkert en god portion sandhed i Ludvig Daaes formening om, at f.eks. J.A. Fridericia var udelukket som mulighed p.g.a. hans radikale politiske standpunkt (Daae til Wad, dat. Christiania 15/10 1897; Wads privatarkiv).
- 66) Thiset til Wad 6/8 1897.
- 67) Bricka til Wad 18/1 1898, Hornemann til W. 28/3 s.å.
- 68) Hornemann til Wad 20/5 1901: »Laursen talte ved samme lejlighed om den stigende misfornøjelse hos personalet i anledning af at der næsten hver dag kommer nye bestemmelser. Meningen var øjensynligt, sagde han, at ingen måtte have nogen som helst uafhængighed«.
- 69) Jfr. ARKIV 7. bd (1979) s. 137 ff.
- 70) Hornemann til Wad 29/9 1898 om »en større scene, jeg har haft med chefen«.
- 71) Hornemann til Wad 26/11 1898.
- 72) Hornemann til Wad 9/10 1902: »– selvfølgelig er jeg ganske enig med Dem om, at ensartethed i ordningen er en fortræffelig ting (ordningen af kirkeinspektorsarkiverne). Havde vi fået de af ADJ i sin tid påtænkte arkivarmøder, ville de have været det rette sted til den slags tings drøftelse«.
- 73) Saxild til Wad 14/7 1899.
- 74) Sechers rådgivende virksomhed var blandt de ministerielle argumenter for hans kandidatur ved rigsarkivarskiftet 1903.
- 75) Hornemann til Wad 4/10 1899.

- 76) Således en ubehagelig skrivelse fra Bricka til Hornemann 9/11 1898 om dennes brevstil i embedsmæssige henvendelser til rigsarkivaren (Arkivvæsenets arkiv, Rigsarkivarens brevbog (1882)-1931) og en kritik af Wads bogindkøb til Provinsarkivet i Odense (B. til W. 18/5 1899), bogindkøbene omfattede bl.a. et værk om skånske herregårde, Bruuns biografi af Suhm, Bobés bog om Lavater, Museum, Bangs disputats om adelens forfald).
- 77) Hornemann til Wad 3/6 1901.
- 78) Bricka til Hornemann 22/10 1901 (kopibog for provinsarkiverne).
- 79) Saxild til Wad 19/7 1899. Wad og Saxild førte begge en ganske omfattende privatkorrespondance med Bricka. Tonen er afslappet fra deres side og indholdet en blanding af tjenstlige sager og privat snak. Wad skriver f.eks. også konsekvent »Kære Bricka« uden titelangivelse (Brickas privatarkiv, RA).
- 80) Hornemann til Wad anf. brev 20/5 1901. – Om Wads negative opfattelse af forholdene i perioden indtil Brickas død 1903 se de citerede breve fra W. i Knud Secher anf. arb. s. 21.
- 81) Hornemann til Wad 7/1 1899: »Jeg håber, at indehaverne af de tre »bastardstillinger« – udtrykket er Sechers – i årenes løb må komme i bestandigt bedre forhold til hinanden. Uden at mene, at jeg har ret til at forlange støtte, hvor jeg er kommet til at stå i brechen, kan jeg dog ikke skønne rettere, end at et vist sammenhold, som forholdene nu engang har udviklet sig, er ønskeligt, ja, til en vis grad nødvendigt. De fælles interesser tvinger«. – jfr. 16/3 1903 til samme: »Om at vor stilling er skidt og elendig, en rigtig bastardstilling, som Secher engang skrev, det vil vi altid let blive enige om. Det må jo engang blive bedre. Men om vi oplever det?« Jeg tror ikke, udtalelsen går på stillingens økonomiske forhold, som man også var utilfreds med.
- 82) Hornemann til Wad 25/4 1899: »Min opfattelse er stadig den samme: Jeg og mine to kolleger i hovedarkivet, det er mere end en trinitet. Jeg kan ikke nægte, det harmer mig, hver gang jeg kommer til at tænke på, at der sidder disse tre, som hver for sig kan være meget brave, men som bare ikke kender noget til provinsarkiver, og regerer over os, og vi bliver ikke så meget som blot spurgt. Jo, det er s'gu en nydelig indretning«.
- 83) Hornemann til Wad 30/4 1903, jfr. samme 28/2 1900 om at »vi andre er jo som bekendt, i hans øjne (Brickas) kun noget inferiorøt rak«.
- 84) Hornemann til Wad 28/2 1900.
- 85) Hornemann til Wad 26/8 1903.
- 86) V.A. Secher til rigsarkivar Hertzberg, Christiania, 13/8 1905 (Hertzbergs privatarkiv, RA Oslo) og til rigsarkivar Hildebrand, Stockholm, 27/10 1903, 19/2 og 25/6 1904, 6/1 1911 (Hildebrands privatarkiv, RA Stockholm). Dertil kommer endvidere rent personlige modsætningsforhold mellem Secher og Bricka. – Jeg skylder min kollega arkivar Wilhelm von Rosen tak for at have gjort mig

opmærksom på Sechers privatbreve til rigsarkivar Hildebrand.

- 87) Iflg. Hornemann (anf. brev 26/8 1903) ville Kringelbach imidlertid fra starten selv støtte Sechers kandidatur, hvilket han også siden fastholdt overfor ministeriet. Kringelbach selv blev bedømt som brugelig til rigsarkivar af H., omend ikke på højde med Secher. – Hovedarkivets adresse til ministeriet af 1/9 1903 er ikke tiltrådt af arkivsekretær J. Bloch og assistent Anna Hude, som begge derimod ønskede Secher udnævnt, jfr. Kultusmin.s forestilling til kongen 18/9 1903 (Kultusmin. 3. ktr. forestillinger 1903 nr. 67 med bilag).
- 88) Hornemann til Wad 8/9 og 18/9 1903.
- 89) Hornemann til Wad 23/9, Saxild til Wad 25/9 1903.

Proveniensprincippet forståelse

Af Michael Hertz

Det hæderkronede proveniensprincip, der i mere end 100 år har været det accepterede grundlag for ordningen af forvaltningens arkiver, er kommet i vinden. Når de informationer, der ligger til grund for beslutningerne, i stadig højere grad hentes fra fælles databanker o. lign., afspejler arkiverne ikke mere pr. definition forvaltningens funktion og kompetence. Forfatteren diskuterer proveniensprincippet baggrund, dets suverænitet med hensyn til traditionelle arkiver og den rolle, det måtte spille i datasamfundet.

Michael Hertz, f. 1939, cand. mag., arkivar i Rigsarkivets 2. afdeling, dansk observatør ved det svenske Riksarkivs arkivteoretiske seminar 21.–22. oktober 1982 om proveniensprincippet.

»Dette er en kedelig bog og en bog med ringe ånd. Måtte læseren være advaret« – Sådan indledte triumviratet S. Muller, J. A. Feith og R. Fruin i 1898 deres berømte arkivhåndbog »Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven« – bogen, som blev en »bibel« for den generation af arkivarer, der knæsatte det såkaldte proveniensprincip.

Måtte læseren være advaret! Samme motto kan også gælde denne artikel. Det er arkivsnak dette her, indforstået snak mellem fagfæller, der er ved at overveje, om deres hidtidige anskuelser og principper har bæreevne i informationssamfundet.

Proveniensprincippet – hvad det er, vender vi tilbage til – er udviklet i postombæringernes og brevskrivningskunstens gyldne dage, hvor forvaltningen dokumenterede sin virksomhed på papir. Stillet over for automatiseringen, telekommunikationen og databehandlingen må arkivarer – ligesom bibliotekarer – konstatere, at de tekniske muligheder for at lagre og formidle information er ved at rukke ved deres hævdevundne metoder. Arkivar Poul Thestrup har i dette tidsskrift (Arkiv 1982–83 ss. 166–170) under titlen »Proveniensprincippet afskaffelse« konfronteret dette i arkivverdenen næsten sakrosante begreb med dagens virkelighed i Landsarkivet for Fyn. Bl.a. har han anført problemet med flere myndigheder, som har adgang til fælles databank eller databehandlingscenter, det Thestrup kalder multi-acces registre.

Dette forhold blev også berørt, da det svenske rigsarkiv i oktober 1982 afholdt et arkivteoretisk seminar i Stockholm om proveniensprincippet. Her

gjorde man den anskuelse gældende, at information, som gennem de nye medier blot er tilgængelig for en myndighed eller institution, ikke af den grund skal henregnes til myndighedens eller institutionens »arkiv«. Af hensyn til offentlighedslovgivningen i Sverige har det betydning at få fastslået, hvilken slags information, arkivet skal indeholde. I nærværende sammenhæng fandt man, at arkivet kun bør indeholde information om de aktiviteter, som den pågældende myndighed eller institution selv har udfoldet¹).

I tilslutning til denne anskuelse skal jeg med denne artikel søge at understrege det dynamiske aspekt ved proveniensprincippet. For mig er det mindre institutionsrammer, som det er menneskelige aktiviteter, man må lægge til grund for proveniensbegrebet. Det er ikke de institutionelle organer men de opgaver, de udfører, som danner, hvad vi kalder proveniensen. Dette synssæt er på ingen måde i modstrid til teorien om proveniensprincippet; det vil vi få at se; og det har yderligere den fordel, at de (pseudo-) problemer, proveniensbegrebet fremkalder i en automatiseret tidsalder, for det meste falder bort. Jeg mener nemlig ikke, at arkiverne løser deres opgave i informations-samfundet gennem proveniensprincippets afskaffelse men gennem proveniensprincippets forståelse.

Af hensyn til læsere, som trods den indledende advarsel og trods uvanthed med arkivjargonen alligevel hænger ved, får redegørelsen et alment præg. Det drejer sig altså om proveniens. Ordet betyder oprindelse, herkomst, afstamning. Det har været benyttet om varer i international varehandel og om planter og frøsorter i forbindelse med planteavl og forstvirksomhed men er ellers ikke meget anvendt. Blandt arkivfolk slog ordet an i årene omkring århundredskiftet og blev endelig stadfæstet ved den internationale arkivkongres 1910 i Bruxelles. Her betegner ordet proveniens den person eller den institution hos hvem dokumenterne – arkivalierne – er blevet opsamlet. Proveniensen til et afsendt og modtaget brev er således ikke afsenderen men modtageren, som opbevarer det. Det såkaldte proveniensprincip går altså ud på, at arkivarerne skal ordne deres arkivalier sådan, at man kan se, hvilke personer eller institutioner, de er opsamlet hos. Anerkendelsen af dette princip kom til at præcisere (og undertiden til at ændre) opfattelsen af de opgaver, et arkiv skal løse.

Arkivernes opgaver

Arkiverne skal som bekendt opbevare information gennem tid, fra fortiden til nutiden og fra nutiden til fremtiden. Opbevaringen tjener to formål: arkiverne skal kunne fungere som en slags videnbank og de skal, og det var deres hovedopgave tidligere, kunne føre bevis for retstilstanden.

Den information der opbevares i et arkiv kan skaffes gennem indsamling,

gave eller køb men består almindeligvis i afleveringer af dokumenter, som myndigheder eller institutioner har anvendt i forvaltningen. De arkivalier, der omtales i det følgende, forudsættes afleveret fra sådanne myndigheder.

For at informationen skal kunne genanvendes, må den selvsagt opbevares på en måde, så man nemt og hurtigt kan skaffe netop de oplysninger, der ønskes. Når et arkiv har modtaget en aflevering, sørger dets medarbejdere derfor for, at arkivalierne bliver opstillet i overskuelig orden, og der tilvejebringes sådanne hjælpemidler, at fremsøgningen af oplysninger sker hurtigst muligt.

Jo mere overskueligt arkivalierne er ordnet og opstillet, jo mindre er kravene til søgetid og til kataloger, registre mv. Man kunne tænke sig arkivalierne opstillet i den orden og rækkefølge, de modtages i arkivet. En sådan accessorisk opstilling af levering for aflevering vil vanskeliggøre søgningen med de hidtil benyttede hjælpemidler. Men der er intet i vejen for, at man fremtidig ved hjælp af edb får mulighed for at søge i materialet uanset dets opstillingsorden.

Den accessoriske opstilling har hidtil kun kunnet anses som en foreløbig foranstaltning. I stedet har man foretrukket to andre løsningsmuligheder: at omordne og opstille de modtagne arkivalier i emnegrupper efter deres indhold og i overensstemmelse med den for arkivet gældende ordningsplan – eller at håndhæve, evt. genskabe, den orden, arkivalierne havde, da de stod hos de myndigheder og institutioner, hvor man oprindeligt benyttede dem.

Ordning efter »materie« eller efter oprindelse²⁾

Førstnævnte ordningsprincip: opstillingen efter emne eller »materie« (personer, steder) var tidligere den mest benyttede. Tyskerne har kaldt det pertinensprincippet, og dette ord er gået ind i international arkivterminologi. Ved opstilling efter pertinens orienterede man sig mod benyttelsessituationen, mens man ved opstilling efter det andet ordningsprincip, proveniensprincippet, orienterede sig mod arkivaliernes oprindelige funktion. Man taler da også om opstilling i fonds eller efter kontorer. Geheimearkivar C. F. Wegener anvendte i 1851 ordet »heuristisk« i forbindelse med arkivaliernes anbringelse efter kontorordenen³⁾.

Men ordet »arkivalier« betegner vi på dansk såvel de dokumenter, som en person, en institution eller en myndighed forvarer i forbindelse med sin virksomhed, som de dokumenterer, som samme person, institution eller myndighed måtte have overdraget til opbevaring i et arkiv.

På tysk sondrer man mellem »Archivgut« og »Registraturgut«. Det første betegner, hvad der findes i arkivet, det andet hvad »die Registratur« (»journalen«) har i forvaring, og som stadig er genstand for løbende behandling.

Også i amerikansk (men ikke engelsk) sprogbrug synes man at sondre mellem de aktuelle »records« og de uaktuelle nu arkiverede »archives«⁴). Fransk synes ligesom dansk ikke at have nogen særlig betegnelse for dokumenter, som bruges og forvares i forvaltningen.

Sondringen er væsentlig, fordi det nemlig ikke har været et hvilket som helst stykke »Sachriftgut«, som blev optaget i et arkiv. I tysk forvaltning blev materialet fra en »Registratur« (svarende til vore dages journal) underkastet en »Bewertung«, inden det blev optaget. – »Qualification zur Aufnahme einer Urkunde ins Archiv ist der auf irgend ein staatsrechtliche Interesse Bezug habende Inhalt derselben«, skrev i 1804 arkivaren ved det tidligere domkapitel i Würzburg, Jos. Ant. Oegg. Hvis »sammes med hensyn til statsretslig interesse havende indhold« skulle aftage, hørte »Urkunden« ifølge Oegg ikke hjemme i arkivet men var et unyttigt aktstykke, som skulle forvises til en »Privatrepositur« – en privatsamling eller i det højeste til en oldsagssamling, et »Antiquitätenkammer«⁵).

Det europæiske arkivvæsen, udviklet af fyrstelige o.l. geheime arkiver, er gennem sin oprindelse meget nær knyttet til statsmagten. Anskuelsen af arkivet som regeringens »juridiske tøjhus« holdt sig langt ind i det 19. århundrede⁶). Arkivarerne var forvaltningsoplærte og juridisk skolede, og deres holdning til arkivalierne var bestemt af indholdets statsretslige betydning. I ældre tider med en løsere forvaltningspraksis og mindre specialiseret forvaltningsområde⁷), kunne der være grunde nok for arkivarerne at tilrettelægge arkivalierne efter den i arkivet arbitrært vedtagne orden. Man vidste at materialet skulle kunne anvendes i statsretslige øjemed og kunne med en baggrund i forvaltningsteorien vælge et rimeligt udgangspunkt for sin opstillingsorden. Denne orden eller ordningsplan vekslede imidlertid fra arkiv til arkiv. V. A. Secher har i sin redegørelse for proveniensprincippet hentet et morsomt eksempel fra fyrstelig Ötting-Wallersteinsk hofråd og arkivar K. F. B. Zinkernagels håndbog. Arkivet foreslås her delt i fem hovedafdelinger: 1. personlige sager nemlig angående regenten og dennes familie, 2. landssager, 3. rigssager, 4. kirke- og religionssager og 5. udenrigspolitik. Zinkernagels præmisser er følgende: »Arkivet er en samling skriftlige opsæt over en stats forfatning og rettigheder, men staten består af regenten, de regerede og disses religion og forbindelse med andre stater«. Som man ser er opdelingen på hovedafdelinger smukt afledt af præmisserne⁸).

Andre heriblandt førnævnte J. A. Oegg sondrede mellem »Personalialia«, »Localialia« og »Realialia«. Disse klasser underinddeltes – personalialia alfabetisk efter familienavn, localialia efter en topografisk systematik og realialia »scientific« efter videnskaber. Oegg nævner de teologiske, de juridiske og de filosofiske videnskaber samt forvaltningsområderne finansvæsen, krigsvæsen og

fattigvæsen⁹⁾). Inden for hvert rubrum lagdes dokumenterne kronologisk. Et nærliggende eksempel på en tilsvarende opdeling af realia findes i den af P. v. Sixtel ordnede afdeling af Tyske Kancellis arkiv i København.

Da Zinkernagel og Oegg forfattede deres håndbøger, de udkom henholdsvis år 1800 og år 1804, var der imidlertid ved at ske et skifte. Ved den franske revolution var de franske arkiver blevet gjort tilgængelige for publikum. Jurist-arkivarerne blev efterhånden afløst af historiker-arkivarerne, som skulle tilgængeliggøre arkivernes indhold til gavn for videnskaberne.

Archives Nationales i Paris blev oprettet med dette formål i 1794. Opgaven med at tilgængeliggøre de store samlinger, som med sækulariseringen og ophævelsen af feudale og tidligere kongelige institutioner tilfaldt nationalarkiverne, blev overdraget folk med biblioteksbaggrund. Naturligvis overførte de den vante systematik til arkiverne. De første ledere af Archives Nationales, Armand-Gaston Camus, i 1804 afløst af Pierre-Claude-Francois Daunou opdelte bestanden i sektioner, serier og underserier efter en logisk-hierarkisk plan. På Daunou's tid var arkivet opdelt i 6 sektioner med i alt 24 serier eller hovedgrupper, som litreredes A, B, C osv. Der var en legislativ sektion med 4 serier, en administrativ med 4 og en historisk ligeledes med 4 serier, en topografisk sektion med 1 serie (litra N), en ejendomssektion med 5 serier og en judiciel sektion med 5 serier. Siden er antallet af serier stadig vokset.

I princippet er der ingen forskel på denne opstillingsmetode og de systemer, man anvendte i ældre arkiver. Hvert dokument skulle finde en plads efter en vedtagen opstillingsplan. Men da intet dokument ud fra sit indhold kun vedrører ét emne – tiden, stedet, genstanden for handlingen, den eller de handlende personer trækker jo i forskellige retninger –, kræver opstillingen efter materie en bestemt, indarbejdet fortolkningsmåde. Den kan være forankret til forvaltningsgrundlaget, så længe det gælder hensynet til statsinteresse; men hensynet til forskningen giver ingen tilsvarende begrænsning. Bedømmes dokumenterne efter deres brugbarhed i statsretlige anliggender, er der sket en indsænkning af synsfeltet, og når et arkiv udelukkende indrettes til at betjene én bestemt interesse, falder anvendeligheden, når andre interesser melder sig. Det sker også, når man f.eks. i Landsarkivet for Fyn skønner, at skattelister har mindre interesse for administrationshistorisk forskning end for socialhistorisk forskning, og indretter sig herefter. Man præfererer hensynet til en forskningsdisciplin, som for tiden er på moden, og har dermed muligvis tilsidesat andre interesser. Ingen arkivar kender den fremtidige forsknings behov, og derfor kan selv den bedst tænkelige henlæggelse efter emne vise sig at begrænse anvendeligheden.

Pertinensprincippet er arbejdskrævende. Det fordrer en omordning og omregistrering af alt det materiale, som arkivet modtager. Det er svært at ad-

ministrere, da arkivet jo vokser i alle grupper, sektioner, led og afdelinger, hvergang det modtager en aflevering stor eller lille. Og så er det som Secher anførte svært at forudse livets mangfoldighed. De oprindeligt klare og overskuelige opstillingsplaner udvikler sig ved knopskydning og ender som nogle svært gennemskuelige monstre. Som nævnt kan livets mangfoldighed yderligere medføre, at benytterne stiller med problemer, som enten ikke er forudset af arkivarerne, eller som går på tværs af systematikken, og man står da i den situation, at hele det omstændelige ordningsarbejde har været til større skade end gavn. Hele arkivets ordning efter pertinens har været tilrettelagt med henblik på benyttelsen. Men benytterne kan ikke gøre brug af de valgte pertinenser.

Proveniensprincippet forhistorie

Man kendte i det 19. århundrede også andre ordningsmetoder end saglig henlæggelse efter materie. Franz Xavier Bronner, der i 1832 var arkivar i kanton Aargau, ville således ordne realia enten efter en scientifik metode eller efter de ministerier (departementer), i hvilken en regering deler sine medarbejdere¹⁰). »Det ville være ønskeligt, hvis man kunne finde medarbejdere og tid til at forfatte et fuldstændigt register over hele det gamle svejtsiske arkiv og bringe »Urkunden« og andre arkiver i bedre orden. Indtil dette kan ske, må man imidlertid omhyggeligt holde sig til den gamle orden, ellers kan man slet ikke finde noget. De gamle repertoarer, hvor den slags findes, skal holdes i ære.« Bronner citerer den kloge betragtning, som Philipp Ernst Spies allerede i 1777 nedfældede på side 67 i sin håndbog »Von Archive«: ». . . lade alt blive i sin gamle orden og på det sted, de gamle registraturer angiver, og kun på papiret bringe arkivet i en ny orden« – en klar erkendelse af, at arkivernes indhold kan gøres tilgængeligt ikke bare gennem ordning, men også gennem registrering og udarbejdelsen af hjælpemidler¹¹).

Arbejdets omfang kan have fået mangen en arkivar til at afstå fra at opløse og omordne velordnede og velfortegnede afleveringer fra embederne. Måske med dårlig samvittighed har de udskudt operationen til bedre tider¹²). Bronner lader forstå, at store dele af det svejtsiske arkiv henlå i den tilstand. Da de store afleveringer fra centraladministrationen indløb til Geheimearkivet i København i 1851, røbede geheimearkivar C. F. Wegener betænkelighed ved at opgive et »heuristisk« princip til fordel for et mere videnskabeligt. Joh. Grundtvig, som i 1870 var gået i gang med at opstille finansarkiverne efter kontororden, havde forgængere i den kommission, som 1781 indstillede, at kammerarkivarernes sager blev opstillet efter kontor. Rundt om i Europas arkiver har der formentlig henligget arkivalier i den orden, det afleverende

kontor har givet dem, selv om de i princippet burde have været omordnet og opstillet efter emne.

Fra omkring 1817 og frem kom det på tale at anerkende et proveniensprincip i flere tyske statsarkiver: Münster, Magdeburg, Württemberg¹³), og i Frankrig udsendtes der 24. april 1841 et cirkulære om ordningen af departementers og kommuners arkiver: *Instruction pour la mise en ordre et le classement des archives départementales et communales*. Nogle måneder senere på en sammenkomst af franske arkivarer 8. juni samme år begrundede palæografen Natalis de Wailly cirkulæret i en formulering, som rummede teorien om proveniensprincippet, *le respect des fonds*.

Cirkulæret 24. april fastslog, at dokumenterne skulle samles i *fonds*, dvs. at alle dokumenter stammende fra en bestemt institution, en administrativ myndighed, en korporation eller en familie, skulle samles og anses som denne institutions *fonds*. Inden for *fonds* skulle dokumenterne samles i emnegrupper og inden for disse ordnes efter omstændighederne – kronologisk, geografisk eller alfabetisk.

Cirkulæret knæsetter *fonds*-begrebet som et afgrænsende kriterium for dokumenter af fælles oprindelse. Natalis de Wailly førte i sin redegørelse 8. juni tanken videre: Det er lettere at foretage ordningen, når der er tale om genskabelse af ordenen i de gamle brevkamre . . . den kan tilvejebringes efter de gamle inventarier . . . Idet Natalis de Wailly pegede på muligheden for at genopstille i den oprindelige orden har han forenet *le respect des fonds* med *le respect de la structure interne*, den indre orden, struktur, inden for den bestand af arkivalier, som danner en *fonds d'archives*.

Elseviers *Lexicon of Archive Terminology* fra 1964 definerer en *fonds d'archives* som den bestand (helhed) af dokumenter, der er vokset frem under udførelsen af en virkelig eller juridisk persons handlinger (Elsevier 91) og *le principe de respect de la structure interne* som et princip hvorefter en *fonds d'archives* anses som en helhed, hvis struktur ikke bør ændres gennem en systematik, der er fremmed for denne struktur (Elsevier 102). Fra sin fødselsstund har *le respect des fonds* imidlertid forenet hensynet til både afgrænsning og struktur.

Princippet fastholdes og begrundes i et cirkulære af 25. aug. 1857 om ordningen af kommunale arkiver, hvori det understreges, at enhver inddeling svarende til de gamle inventarier skal opretholdes. Det hedder her: » . . . enhver inddeling udført af den administration, som har dannet bestanden af akter, er oprindelig blevet foretaget ifølge denne administrations betingelser og efter dens behov . . . den angiver for ethvert dokument graden af vigtighed, som det bør have«¹⁴).

Thestrups terminologiske nyskabelse: *fondsproveniens* – resp. *intern*

proveniens¹⁵) modsvare nogenlunde definitionerne hos Elsevier men ikke den situation, som begreberne oprindeligt er vokset frem af. I øvrigt taler man i Danmark for det meste om ekstern henholdsvis intern proveniens eller om afgrænsning og struktur, indre orden¹⁶). Men da den danske arkivdebat sædvanligvis er mere pragmatisk end teoretisk, kan man ikke forvente nogen større fasthed i terminologien.

Fordelene ved proveniensprincippet

Fordelene ved proveniensprincippet ligger i, at det er mindre arbejdskrævende end ordningen efter materie, det bevarer oplysninger såvel gennem indhold som gennem arkivaliernes struktur, og det rummer flere middelbare og umiddelbare muligheder for at udnytte materialet end ved pertinensordningen.

Næsten alle arkivteoretikere, der i dette århundrede har beskæftiget sig med emnet, har været enige om at tilslutte sig proveniensprincippet og givet rigelige begrundelser derfor. Men lad os give ordet til geheimearkivar C. F. Wegener, biblioteksmanden som blev geheimearkivar, men som ifølge V. A. Secher ikke havde én arkivteoretisk bog, hverken i sit bibliotek eller på arkivet, og som gennem alle sine 35 år som chef for arkivet troligt fastholdt arbejdet med at omordne arkivets ældre samlinger efter materie. Wegener udtalte sig i 1871 klart for – ved nyere arkivalier – at opretholde – »netop den orden hvori disse arkivalier er blevet til, (da den) indeholder vigtig oplysning til enhver tid og denne oplysning let går tabt ved partiel omordnende arkivbehandling«¹⁷).

Tidligere er berørt, at proveniensprincippet indebærer såvel en afgrænsning af arkivalier fra samme institution m.v. som opretholdelse af den dér tilvebragte struktur. Derom synes der at herske almindelig enighed. Da Johs. Papritz op til arkivkongressen 1964 i Bruxelles undersøgte proveniensprincippetets udbredelse og anvendelse konstaterede han imidlertid væsentlige forskelle omkring opfattelsen af hvilken struktur, der skulle opretholdes. Skulle det være den struktur, der tilvebragtes, da arkivalierne blev til, eller den struktur der herskede, da arkivalierne blev afgivet til opbevaring i arkivet?¹⁸)

Struktur

I lande som Tyskland og Holland, delvis også i Skandinavien og Storbritannien, foretages der en regelret bogføring eller journalisering af sagsbehandlingsforløb. De modtagne eller opståede dokumenter registreres, og siden henlægges og genfindes de i overensstemmelse med denne registrering. Det er nærliggende i lande med en sådan forvaltningstradition at søge arkivalierne ført tilbage i den orden, som skulle foreligge ifølge registraturen eller jour-

nalen. Princippet kaldes Elsevier's arkivleksikon for *Reconstitution de la structure initiale* (Elsevier 103), og er det princip man i Danmark (teoretisk) bekender sig til. Det indebærer f.eks., at myndigheder, som afgiver ressort, nok kan udlåne deres arkivalier til efterfølgerinstitutionen men kun til låns. De udlånte arkivalier skal nemlig tilbage og indgå i den institutions arkiv, hvorfra de oprindeligt er kommet. Når danske arkivarer »ordner« arkivalier forventes de at genskabe den oprindelige tilstand.

Der er imidlertid arkivfolk, som går ind for at opbevare arkivalier i dén orden, som foreligger ved afleveringen. En sådan orden demonstrerer netop en udvikling inden for administrationen, som har motiveret eventuelle ændringer. Synspunktet har også fortalere her i landet og bliver også fulgt. Sager som har været anket eller appelleret til en højere instans, arkiveres således ved denne. Dokumenter af privat proveniens kan f.eks. i forbindelse med bobehandling eller retssag havne i et dommerarkiv og forblive der osv.

Særlig interesse har det, hvor opgaver overføres fra én institution til en anden. Ved oprettelsen f.eks. af miljøministeriet og energiministeriet havde det været meningen, at de ministerier, som afgav ressort og udlånte arkivalier, senere skulle have haft de udlånte arkivalier tilbage til indordning i de oprindelige arkiver. Dette har imidlertid budt på praktiske vanskeligheder, og da man ydermere, så at sige på et fad, har fået samlet hele den sum af administrative erfaringer, som forelå, da den politiske beslutning blev truffet om oprettelsen af de nye ministerier og man gav den overordnede styring en ny profil, er arkivvæsenet kommet ind på overvejelser, der går i retning af, at de tilvejebragte samlinger ikke opløses. Vi ønsker at opretholde det, der kaldes den sekundære proveniens i stedet for at søge den oprindelige struktur, den primære proveniens, retableret. De udlånte arkivalier skal udskilles fra modtager-institutionens arkiv og overgå til den oprindelige institution som et delarkiv. De vil ikke blive genindordnet i den oprindelige sammenhæng – opløst og fordelt i de oprindelige saggrupper – men forblive samlet som dokumentation for, hvad der løb forud for oprettelsen af den nye styrelse.

Tilsvarende betragtning har ført til, at repræsentationsarkiver er blevet betragtet som selvstændige fra det øjeblik, repræsentationen så at sige er opstået gennem sideakkreditering til et eksisterende gesandtskab eller ambassade. På samme måde fortsætter poster, der tidligere var selvstændige men siden er blevet underlagt (sideakkrediteret) en anden post, deres arkivalske tilværelse som selvstændige embeder.

Afgrænsning

Eksistensen af et journalkontor, som strukturerer arkivdannelsen, betyder, at »den arkivdannende institution« ofte vil være identisk med »den arkivansvar-

lige journal«. Men der er tilfælde, hvor flere – i forvaltningsmæssig henseende selvstændige – institutioner, udvalg f.eks., benytter fælles journal, ligesom der er tilfælde, hvor en institutions medarbejdere lader dele af det skriftlige materiale journalisere, medens andet henlægges ujournaliseret. Den bestand af arkivalier, der er fremgået af journalens virksomhed, behøver således ikke at omfatte blot én institutions arkivalier, ligesom en institution kan have arkivalier udover det, der er registreret i journalen. Som arkivdannende enhed kan man i stedet for journalen (die Registratur, bogholderiet mv.) vælge en juridisk enhed, institutionen som juridisk person. Man taler da om *le principe de la compétence administrative* (Elsevier 105). Dette synspunkt kunne man f.eks. anlægge, hvor flere institutioner samarbejder i en projektgruppe eller et udvalg, og denne gruppe eller udvalg er arkivdannende. Det danske arkivvæsen anlægger det synspunkt, at sekretæren eller formanden for et sådant inter-institutionelt organ vil være ansvarlig for arkivet og søger det afleveret gennem en af disse.

Almindeligvis vil journalisering eller i hvert fald arkivdannelse ske hos mindst en af de ressortansvarlige myndigheder. Hvis arkivalier vedr. inter-institutionelle organer eller ad-hoc udvalg er journaliseret eller på anden vis integreret i en institutions arkiv, vil det danske arkivvæsen ikke søge dem udskilt. Af hensyn til omkostningerne lader man dem blive, hvor de er, og drager blot omsorg for, at materialet er registreret således, at man kan spore den virksomhed, det nævnte inter-institutionelle organ måtte have udfoldet. Man kan sige, at provenienshensynet til den kompetente, juridisk ansvarlige myndighed her viger for provenienshensynet til selve arkivdannelsen.

Dette princip bør kunne overføres til institutioner, som benytter fælles datafaciliteter. Hvad der skal arkiveres må søges arkiveret gennem den driftsansvarlige institution men sådan, at det er muligt at spore aktiviteten for de enkelte, juridisk ansvarlige, kompetente organer, og at arkiveringen sker på deres ansvar.

Ordning efter administrativ kompetance – og som variant heraf: ordning efter kontorer – *le principe de l'organisation administrative* (Elsevier 104) – er den farbare fremgangsmåde i lande med andre forvaltningstraditioner end de tysk-hollandske. Sir Hilary Jenkinson anholdt hollændernes bestræbelser for at »genskabe skelettet« i arkivet og spurgte: »hvad med invertebraterne?« – hvad med de arkivdannende institutioner som ikke foretager en egentlig dokumentregistrering, eller som i den angelsaksiske verden nok registrerer ind- og udgående korrespondance men ikke de internt opståede dokument-samlinger? Her kan man af nærliggende grunde ikke bruge journalen eller die Registratur til rettesnor, men må med hensyn til afgrænsning holde sig til administrativ kompetance eller administrativ struktur. Med hensyn til den

indre orden, bør man vel oftest opretholde den foreliggende tilstand. Omkostningsbevidsthed og hensigtsmæssighed er væsentlige elementer i arkivringen også under anvendelsen af proveniensprincippet. Proveniensprincippets styrke ligger i, at det *som regel* er det lettest håndterlige, billigste ordningsprincip. En gang etableret arkivorden skal ikke ændres for at imødekomme forestillinger om benytterinteresse. Man er heller ikke bundet af forestillinger om administrativ kompetance og struktur som proveniensskabende. Kontororden, kompetance og funktion er kriterier, man kan bringe i anvendelse, hvis der ikke foreligger en anden, administrativt skabt orden.

Da Johs. Papritz op til arkivkongressen i 1964 foretog sine undersøgelser fandt han, at mange arkiver angav forbehold: De benyttede – »som regel« – proveniensprincippet¹⁹). Der kunne som nævnt være forskelle i opfattelsen af begrebet (primær/sekundær proveniens), og det syntes ikke gennemført overalt i de enkelte arkiver. En gang etablerede samlinger havde fået lov at eksistere videre, selv om de var tilvejebragt på grundlag af »forkerte« principper (*Quieta non movere!*). Eller man havde foretaget omordninger på tværs af eksisterende struktur for at lette adgangen til en bestemt type oplysninger²⁰). Efter reglen »parallelismus membrorum« har man også andre steder end i Landsarkivet for Fyn valgt en hensigtsmæssigere opstilling af ensartede rækker end proveniensens. Landsarkiverne opstiller skødegenparter topografisk. Rigsarkivet har f.eks. haft folketællinger og lensregnskaber opstillet i samlede rækker. Sådanne fravigelser af proveniensprincippet har i almindelighed ikke været ledsaget af bombastiske erklæringer om princippet afskaffelse. De vidner om, at mennesker gør sig til herre over principperne og ikke omvendt; men de understreger, at det som regel både er billigere og bedre at følge proveniensprincippet end at foretage omordninger.

Proveniens er opgaven

Arkivalier kan anskues fra forskellige synsvinkler. De gamle jurist-arkivarer anlagde en anvendelighedsbetragtning ud fra en statsretslig interesse. Historiker-arkivarerne anlagde en anvendelighedsbetragtning ud fra de begreber, de nu havde dannet sig om forskningens behov. Fortalerne for proveniensprincippet behandlede arkivalier, som de var arkæologiske fund, og søgte ligesom palæontologer at genanbringe arkivets skeletdele i rette sammenhæng.

De hollandske forfattere brugte faktisk dette billede. De betragtede arkiverne som organisk fremvoksede enheder og søgte at finde ind til dannelsesprocessens lovmæssige væsen. Efter dem har megen arkivteoretisk allegori haft et skær af animisme: arkiver vokser, arkivalier kan være levende eller døde; de kan trives eller have behov for materiel arkivaliepleje (mon ikke også

spirituel arkivaliepleje?), hvis de ikke skal »lide«. Forståeligt nok domineres den faglige optagethed undertiden af en genstandsfiksering omkring arkivalierne.

Som Thestrup imidlertid rigtigt bemærker, er det ikke arkivalier men information, vi interesserer os for²¹). Men »information« er så mange ting, det kan man finde snart sagt allevegne. Hvis vi søger arkivalisk information, er det ikke fordi den er essentielt bedre, men fordi den har egenskaber, der er specielle.

Proveniensprincippet understreger arkivaliernes dobbelte egenskab af levning og kilde. Som det hedder om arkivalierne (her kaldet aktstykker) i »Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse«, Kbh. 1983, s. 17: »De enkelte aktstykker skal ses som vidnesbyrd om handlinger og begivenheder, hvis forløb dokumenteres, eller evt. rekonstrueres ved hjælp af aktstykkerne selv. Den placering et aktstykke har fået ved arkivdannelsen, afspejler dets placering som led i begivenhedsforløbet og dets sammenhæng med andre aktstykker, som er indgået i begivenheden.«

Dermed adskiller arkivalisk information sig fra f.eks. den type information, man finder i biblioteker og dokumentationscentre. I arkivaliernes indhold og den måde de er overleveret på og opbevares, spores et handlingsforløb. Undertiden er arkivalierne det eneste spor af sådanne handlingsforløb.

Proveniensprincippet understreger karakteren af det arkivaliske materiale og hjælper egentlig også til at målsætte opgaven for arkiverne, når den nye informationsteknik rykker ind på de administrative arbejdspladser. En af arkivinstitutionernes gamle opgaver var dog at kunne bevisføre forudsætnin-
gerne for og forløbet af forvaltningens virksomhed.

Forvaltningen vil modtage information bl.a. gennem de af Thestrup omtalte multi-acces registre men også gennem andre kanaler. Samme information eller tilsvarende informationsmængder vil være tilgængelige også for private og for forskere – enten fra de databanker, som administrationen har adgang til eller andre. Muligheden for at sortere og bearbejde denne information vil med tiden blive flere og flere.

Når automatiseringen gør sit indtog på de administrative arbejdspladser, bliver det ikke arkivinstitutionernes opgave at interesse sig for »information« i bred almindelighed men for den information, som er opstået i forbindelse med en institutions eller myndigheds virksomhed. Med proveniensprincippet som rettesnor orienterer arkiverne sig ikke mod »informationen« som sådan men mod de handlinger, som institutioner og myndigheder har udfoldet og dokumenteret.

I brevskrivningskunstens og postombæringernes æra kunne man dårligt meddele sig uden at dokumentere meddelelsen. Man måtte skrive et brev!

Sager kunne naturligvis afgøres mundtligt, men sædvanen fordrede, at man sørgede for skriftligt at nedfælde, hvad der var afgjort, når sagen havde nogen betydning. Sådan er det stadig.

Telefonen har naturligvis rokket ved dette forhold og muligheden for skærmdialog mellem databanker og mellem terminalforbundne myndigheder vil rokke forholdet yderligere. Men endnu fordrer konvens og lovgivning, at forvaltningens virksomhed kan dokumenteres, og de forventninger, man stiller til arkivinstitutionerne fordrer, at denne dokumentation arkiveres.

Hvad så med den information, som myndigheden har adgang til gennem de nye informationskanaler? Den indgår vel i beslutningsgrundlaget! – Javist! Den indgår i beslutningsgrundlaget sammen med medarbejdernes almindelige uddannelse, litteraturlæsning, fordomme og sædvaner. Det har aldrig været muligt at dokumentere det totale beslutningsgrundlag for en handling, – højst det materiale, som embedet formelt har spillet med. Som den østtyske arkivteoretiker Lieselott Enders bemærker, er der en verden uden for akterne²²), og det betyder, at arkiver, som har til opgave at kunne bevidne retstilstanden og forvaltningens virksomhed, i almindelighed bør se bort fra den information, som institutionen blot har haft til efterretning.

Vist har arkiverne en funktion som videnbanker. Men den er efter mit skøn aftagende for så vidt angår, hvad jeg vil kalde baggrundsoplysningerne (jeg ser bort fra specialarkiver, der gennem indsamlingsarbejde skal danne grundlag for forskningen inden for særlige interesseområder). Med den inden for synsvidde værende teknik kan man vente, at myndighedernes adgang til information i ordets uspecificerede betydning, også vil være tilgængelig for en bred offentlighed. Her kommer biblioteker, dokumentationscentre og databanker ind i billedet, og her behøver arkiverne ikke også at gøre sig gældende.

Arkiverne kan bevidne retstilstande, forløbet af forvaltningsmæssige ærinder, af de aktiviteter som myndighederne har udfoldet i samspil med det omgivende samfund og derpå dokumenteret. Dette er arkivernes opgave. Den laves gennem anvendelsen af proveniensprincippet. Det er ikke »information« som interesserer, men de opgaver, som er blevet dokumenteret under udførelsen, og hvorom der foreligger information.

Det betyder, hvis vi går til den yderste konsekvens, at det, vi kalder »proveniens«, ikke er betinget af administrativt eller juridisk kompetente organer, kontorer, journalfællesskaber, men af selve de administrative opgaver, som konstituerer et afsluttet handlingsforløb. Menneskelige handlinger er forudsætning for at der kan opstå arkiver, at information kan blive tilvejebragt, og det er disse menneskelige handlinger, vi ønsker at spore. Den mest stringente

udledning af proveniensprincippet indebærer, at hver enkelt sag, hver tælling, hver kontrolrutine, hvert enkelt projekt eller udvalgsarbejde betragtes som selvstændig proveniens eller i det mindste som de elementære byggestene. Arkivalierne er sporene efter sådanne opgaver, og den administrative struktur og kompetance m.v. er de ydre rammer for afviklingen af opgaverne. Men når vi håndterer vore arkivalier til forhåbentlig gavn for forskere, offentlighed og administration, må vi ikke lade rammerne og sporene sløre det, vi i virkeligheden prøver at lære at kende: menneskenes virke i verden.

Noter

1. Omtalt i »Nordisk Arkivnyt« 1982 s. 94 f.
2. Joh. Papritz: Archivwissenschaft, 1–3, Marburg 1976 især bd. 3 ss. 1–75. – T. R. Schellenberg: Modern Archives, 1956, ss. 168–193.
3. Hans Kargaard Thomsen: Omkring Geheimearkivets syn på arkivbenyttelse, arkivordning og registrering i det 19. århundrede (1820–1882) i Arkiv 1977 s. 128 ff. – Datidens betegnelser for pertinensordningen var i øvrigt: »metodisk«, »systematisk«, »videnskabelig ordning«.
4. Frank B. Evans: Basic Glossary for Archivists, Manuscript Curators and Record Managers i The American Archivist vol. 37, 1974 ss. 415–433.
5. Jos. Ant. Oegg: Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft zur Leitung der Praxis bey der Einrichtung der Archive und Registraturen . . . Gotha 1804, s. 7.
6. Franz Xavier Bronner: Anleitung Archive und Registraturen nach leicht fassichen Grundsätze einzurichten und besorgen, Aargau 1832, s. 13.
7. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 32 f.
8. V. A. Secher: Om Proveniens- (Hjemmehørs-) princippet i Meddelelser fra Rigsarkivet, 1906 s. 193.
9. Oegg, anf. a. s. 45 ff., – jf. desuden Bronner, anf. a. s. 7 ff.
10. Bronner, anf. a. s. 11.
11. Bronner, anf. a. s. 103 f.
12. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 8 f.
13. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 9 ff.
14. Joh. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 12 ff. – T. R. Schellenberg, anf. a. s. 170 ff.
15. Poul Thestrup: Proveniensprincippet afskaffelse i Arkiv 1982–83, s. 166.
16. Wilh. v. Rosen (red.): Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse, Kbh. 1983, bd. 1 s. 17: afgrænsning (ekstern proveniens) og struktur (intern proveniens) – Rigsarkivet bestemmelser og vejledning (tjenstligt), 1984, afsnit 6 s. 1: indbyrdes afgrænsning og indre orden. M.h.t. dansk arkivterminologi, se Josef Edström: Jämförelser mellan svensk och dansk arkivterminologi i Nordiske Ar-

- kivstudier tilegnede Harald Jørgensen, 1977, ss. 59–78. Se endvidere Nordisk Arkivleksikon (v. Björn Lindh) (Nordisk Arkivkundskab nr. 8, 1979).
17. Hans Kargaard Thomsen, anf. a. s. 128 f. – For en didaktisk præsentation af fordele og ulemper, se J. Papritz, anf. a. 3. bd. s. 16 ff.
 18. Joh. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 24 *passim*. – samme: *Neuzeitliche Methoden der Archivischen Ordnung i Archivum*, 1964, 1968 ss. 16 f. 20 f.
Når Hilary Jenkinson ytrer forbehold over for the principle of provenance, Jenkinson: *Archive Administration*, 1937 s. 97 f., skyldes det efter min mening, at han ikke sondrer mellem »primær« og »sekundær« proveniens. – Jf. i øvrigt T. R. Schellenberg, anf. a. s. 184.
 19. Joh. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 22 f. – samme i *Archivum* 1964, s. 15.
 20. Joh. Papritz, anf. a. bd. 3 s. 29 ff., s. 42 ff. – T. R. Schellenberg, anf. a. s. 192 f.
 21. P. Thestrup, anf. a. s. 170.
 22. Lieselott Enders: *Das Provenienzprinzip in der Gegenwart und Zukunft – i: Archivmitteilungen* 5/83 ss. 151–154. Forfatterinden understreger i artiklen den menneskelige handlen som arkiveringens forudsætning og arkivstudiernes formål. (jf. ndf.).

Hovedministerialbøger eller kontramministerialbøger?

Hvilket sæt kirkebøger bør man mangfoldiggøre?

Af Ole Degn

Forholdet mellem hovedministerialbøgerne og kontramministerialbøgerne – præstens og degnens kirkebøger – med hensyn til fuldstændighed og kildeværdi er et vigtigt problem. Det gælder også, når man står overfor at skulle vælge mellem disse bøger i forbindelse med publicering af kirkebøgerne fra tiden efter ca. 1814, hvor dobbeltbogssystemet begynder.

I artiklen stiller Ole Degn, arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg, de to sæt bøger op over for hinanden.

Ved valget mellem hovedministerialbøger eller kontramministerialbøger som grundlag for kopiering til publikumsbrug står man over for en vigtig beslutning i forbindelse med en opgave af meget betydeligt omfang. Det gælder, hvad enten der er tale om brugskopier til fremlæggelse i et landsarkiv med henblik på aflastning af de hårdtprøvede, uerstattelige originale kirkebøger, eller der er tale om fremstilling af kopier til brug for kopifilialer eller til salg til lokalhistoriske arkiver eller private interesserede. Opgavens omfang antydes af, at der skal fremstilles ca. 2.250.000 xerokopier eller mikrofilmoptagelser, hvis man vil have blot ét kopisæt af de fire landsarkivers kirkebøger blot fra perioden 1814-91.

I sin artikel om Kirkebøger og arkiver i ARKIV 9, 1983, s. 48-52, går Paul G. Ørberg ud fra, at det er hovedministerialbøgerne, der skal være grundlaget for kopier enten på mikrokort eller papir¹⁾. Han gør det alene med en henvisning til, at hovedministerialbøgerne skulle være »de fuldstændigste; især gælder dette for til- og afgangslisternes vedkommende« (s. 51).

Med hensyn til fuldstændigheden er det imidlertid i virkeligheden et spørgsmål, om hovedministerialbøgerne er de bedste. Og hertil kommer, at der er et par andre hensyn, der må tilgodeses ved valget mellem hovedministerialbøger og kontramministerialbøger som grundlag for en kopiering til publikumsbenyttelse.

Som medarbejder ved et landsarkiv bruger man kontramministerialbøgerne i langt de fleste tilfælde i kontakten med publikum på læsesalen, idet det er disse bøger, der udlånes. Bliver man gjort opmærksom på mangler i disse kontrabøger, går man til hovedbøgerne og finder som regel de manglende afsnit, sider eller oplysninger dér. Efterhånden får man det indtryk, at hovedbøgerne er de mest fuldstændige. Men man kommer her til at foretage en

metodisk fejlslutning. Havde det omvendt været hovedbøgerne, man næsten altid benyttede, ville iagttagelserne sandsynligvis havde været de modsatte. Der er i hovedministeriebøgerne og kontraminiesteriebøgerne tilblivelses- og overleveringshistorie intet, der kan begrunde, at hovedbøgerne generelt skulle være mere fuldstændige end kontrabøgerne.

For at få efterprøvet dette, og for at nå frem til et sikrere grundlag for valget mellem hovedbøger og kontrabøger, er i det følgende foretaget en undersøgelse af en række hoved- og kontraminiesteriebøger med henblik på at få belyst to vigtige forhold: deres fuldstændighed og deres læselighed.

Udgangspunktet for undersøgelsen er de kirkebogsindførsler, der har været grundlaget for udstedelse af de attester, der igennem nogle måneder er blevet rekvireret af offentlige myndigheder og af private hos det nørrejske landsarkiv. Udvælgelseskriteriet har altså givet helt tilfældige prøver, men materialet har dog til sidst måttet suppleres med endnu en halv gang flere tilfældigt valgte stikprøver, idet der ikke har været så mange attestudskrivninger fra 1810'erne, 1870'erne og 1880'erne. Som det ses af de følgende tal, er der foretaget sammenligninger af ti indførsler fra hvert af årtierne i perioden 1814-90, fortrinsvis på grundlag af dåbsindførsler, der også er de mest omfattende, med angivelse af forældre, faddere osv.

Forholdet mellem hovedministeriebøger (HMB) og kontraminiesteriebøger (KMB):

	Bedste fuldstændighed				Bedste læselighed			
	HMB	KMB	lige	ialt	HMB	KMB	lige	ialt
1810'erne	1	1	8	10	0	5	5	10
1820'erne	2	4	4	10	0	5	5	10
1830'erne	3	4	3	10	1	7	2	10
1840'erne	0	4	6	10	1	5	4	10
1850'erne	4	4	2	10	0	8	2	10
1860'erne	3	1	6	10	2	6	2	10
1870'erne	2	1	7	10	1	6	3	10
1880'erne	3	0	7	10	0	4	6	10
I alt	18	19	43	80	5	46	29	80

Som det fremgår, står hovedbøger og kontrabøger lige, når det gælder fuldstændighed. Havde man forestillet sig, at hovedbøgerne måtte være de mest fuldstændigt førte, idet sognepræsten har en lang akademisk uddannelse, så er dette altså ikke rigtigt. Grundene hertil er sikkert flere. For sognepræsten har netop førelsen af kirkebøgerne vel ikke altid været betragtet som den væsentligste opgave i embedet, mens kirkebogsførelsen for degnen eller

kirkesangeren, senere i 1800-årene betegnet kirkebylæreren eller kirkebetjenten, har været den vigtigste opgave. Med sin uddannelse og ofte bredere horisont (opvækstmiljø, skoleuddannelse i en latinskole, studietid i København) har sognepræsten haft mulighed for at forstå forholdene i det omgivende samfund, og han har stået på lige fod med visse af de højere lag. Til gengæld har degnen eller kirkebylæreren vel ofte haft nærmere kontakt med befolkningen, mere været på lige fod med dens bredere lag; som skolelærer har han haft daglig kontakt med en del af sognets indbyggere. Selvfølgelig har også de personlige forhold, evner, interesser m.m. været af betydning, både når det gælder præst og degn. De forskelle, man kan iagttage i kirkebøgernes kvalitet, med hensyn til indholdet, fuldstændighed, korrekt førelse, går derfor begge veje. De bemærkes på følgende punkter:

	Sognepræsten:	Degnen:
Angivelse af navne: forbogstaver eller fulde navn, <i>alle</i> fornavne, også tilnavne:	Bertel Nielsen Anders Frøkjær Frk. Thora Møller	Bertel Tang Anders Jensen Frøkiær Frk. Møller
Navneformers korrekthed:	Fryndt Catharina Zachariasdatter Tidsted	Freund Trine Sachariases Thisted
Stillingsbetegnelser:	Pige Skipper Oboist Sognefoged og lægdsmand Tjenestekarl Skibstømmermand Skolelærer Smedemester Murer Vægter og daglejer Høker	Tjenestepige Skipper og jordbruger Viceoboist ved det fynske infanteriregiment Sognefoged Indsieder Sømand Institutbestyrer Snedkermester Murersvend Vægter Gårdmand og høker
Slægtsbetegnelser:	Morbror	Farbror
Adresseangivelser:	Gjøtttrup	Øster Bjerre
Supplerende oplysninger:	Johanne Nielsdatter, Niels Hauges datter	Johanne Nielsdatter
Kildeangivelse ved navnerettelser:	kun dato	dato og kildeangivelse, idet kontrabogen er ajourført i landsarkivet.

7de Jord: pr Trin: alle 20 ^{de} Juli.	Larsen baard af Maren Ole Nielsens Rone i St. Dalby. M. S. Peter Tackel Jensen i Cuns, Gysloger: Steffen i Eriknaus, Lars Jensen i Mommestad. S. S. Johanne Nielsdatter Niels Haugen og hustru Cathrine Thorsdatter i Haug og hustru Rone i Mommestad Larsen baard af Maren	7de Jord: Trin alle. 20 ^{de} Juli.
13de Jord: Trin alle. 20 ^{de} Juli.	(Continuation of the text from the first row)	13de Jord: Trin alle. 20 ^{de} Juli.

13de Jord: Trin alle. 20 ^{de} Juli.	Larsen baard af Maren. Ole Nielsens Rone i St. Dalby. M. S. Peter Tackel Jensen i Cuns Steffen i Eriknaus Lars Jensen i Mommestad. S. S. Johanne Nielsdatter og Peter Andersens Rone Ole Cathrine Thorsdatter og hustru Rone i Mommestad	13de Jord: Trin alle. 20 ^{de} Juli.
--	---	--

I fadderrubrikken i en indførsel vedrørende en dåb 15/6 1828 i Hedensted Kirke anfører sognepræsten ved en af fruentimmerfadderne, at hun er Niels Hauges datter, mens degnen blot anfører hendes navn, Johanne Nielsdatter. Til gengæld er indførslerne i degnens bog skrevet væsentlig mere ordentligt og læseligt. (Ejv. Rasmussen fot.).

Endvidere kan der være forskelle mellem hovedbog og kontrabog, idet kun den ene angiver den ikke-ægteskabelige fader ved en dåbsindførelse, kun den ene har et notat om senere vielse i forælderubrikken ved dåb af barn født uden for ægteskab, kun den ene har oplysninger om skifteattester ved vielse af parter, der er fraskilte eller enker/enkemænd. Man ser også, at kun den ene af bøgerne har senere udfyldelse af huller med oplysninger, der ikke forelå ved den oprindelige indførelse. Når der findes originale forloverunderskrifter, er det ofte i præstens eksemplar; til gengæld synes det ikke mindst at være præsten, der benytter sig af vanskelige forkortelser. Derimod er præst og degn formentlig lige gode om i distraktion af indføre en dreng eller mand i afsnit med »Quindekjøn« og omvendt.

Men da som nævnt hovedbøger og kontrabøger med hensyn til fuldstændighed synes at stå lige, kan man på dette område ikke foretrække den ene bog frem for den anden. De to bøger supplerer derimod på helt tilfældig måde hinanden.

Når det gælder letlæselighed, står, som det fremgår af tallene, kontrabøgerne langt forud for hovedbøgerne. I 46 ud af de 80 stikprøver var kontrabøgerne de mest læselige, mens hovedbøgerne blot var det i fem og 29 stod lige. Adskillige hovedbøger er temmelig ulæselige, sjuskede, gnidrede, løse i skriften, de færreste er klare og letlæselige, om end man dog også ser meget smukt skrevne hovedbøger. De kan dog langt fra måle sig med kontrabøgerne, der ofte kan betegnes som klare, tydelige, letlæselige, i adskillige tilfælde endda meget smukke, ligefrem kalligraferede. Betegnelsen »skolelærerskrift« er ikke opstået af intet.

De samme forhold viser sig i virkeligheden også at gælde, når man ser på de af Paul Ørberg særligt fremhævede til- og afgangslister²⁾. Det er vel som helhed rigtigt, at til- og afgangslisterne i kontraministerialbøgerne er temmelig hullede. Fra sognene Skt. Hans (Hjørring), Tårs, Hals (Kjær herred), Sønder Bjert, Hejls, Dalby, Nørre Tyrstrup og Lyne findes overhovedet ingen af disse lister, i mange sogne begynder de første i 1820'erne, i atter andre ser man lakuner 1820-28, 1835-43 osv. Men: næsten det samme gælder for hovedbøgerne! Og finder man for et sogn som Åsted i hovedbøgerne ingen til- og afgangslister for årene 1814-22, så har man dem dog i kontrabøgerne, og lignende forhold ser man ganske mange gange. Ved undersøgelse af listerne i kirkebøgerne fra 50 landsogne og ti købstadsogne er det fundet, at af de 2.063 år, der tilsammen skulle være i til- og afgangslisterne i henholdsvis hoved- og kontrabøgerne fra de 50 landsogne, mangler 14% i hovedbøgerne, 17% i kontrabøgerne; og af de 390 år, der skulle være i de ti købstadsogne, mangler henholdsvis 41 og 43%. Forskellene er altså små, og manglerne er meget jævnt fordelt. Af de 50 landsogne har 14 de mest fuldstændige til-

Ungkarl Anders Frøkjær,
27 Åar, bopæl: Hjøstinggaard
i Hjørring, meddømt d. 31te Juli
1820
Ungkarl Søren Nielsen, 39 Åar

Ungkarl. Gaardmand, Anders
Jensen' Pæpær af Schibbø
gaard i Vordingb. - Komm.
d. 31 Juli 1820.
Søren Nielsen, Ungkarl, 37 Åar

I angivelsen af brudgommens navn i indførselen vedrørende en vielse 6/3 1846 i Sennels Kirke skriver præsten blot Ungkarl Anders Frøkjær, mens degnen også angiver håndtering, gårdmand, og patronymikon, Jensen. Præstens indførsel er smukt og læseligt skrevet, men degnens er vist en anelse finere. (Ejv. Rasmussen fot.).

og afgangslister i hovedbøgerne, 14 har det i kontrabøgerne, mens 22 står lige; for de ti købstadsogne er de tilsvarende tal 4, 4 og 2. Og det er ikke givet, at hovedbøgerne som helhed er de få procent bedre end kontrabøgerne, for undersøgelsen har for et stort antal af sognene måttet indskrænkes til perioden op til ca. 1840-50, idet hovedbøgernes til- og afgangslister sjældent er afleveret længere frem. Her vil først en fremtidig indsamling kunne afsløre manglerne.

I øvrigt må bemærkes, at langt de fleste til- og afgangslister i både hoved- og kontrabøgerne begynder allerede før 1820; for 12% af sognene begynder listerne i 1813, for 40% i 1814, for 13% i 1815 og for 7% i 1816. Hvert af de følgende år har derefter kun brøkdeler af procenter, året 1822 dog 5%³⁾.

Undersøgelsen af kirkebøgernes til- og afgangslisters fuldstændighed over tid er yderligere suppleret med sammenligninger af fuldstændighed i ind-

hold og af læselighed på grundlag af opslag i listerne for en halv snes sogne, på samme måde, som det ovenfor er gjort for andre indførsler.

Resultatet bliver ganske tilsvarende. I to tilfælde er hovedbøgerne de mest fuldstændige, i tre kontrabøgerne og i fem står de lige. I ét tilfælde er hovedbogen den mest læselige, i syv kontrabogen og i to tilfælde står de lige. Sammenligninger mellem antallet af til- og afgangne personer gennem årrækker i de to kirkebøger viser, at de i almindelighed er samstemmende; i ét sogn sås ved sammenligning gennem en årrække i hovedbogen en enkelt person mere end i kontrabogen, i et andet sogn på lignende måde i kontrabogen ti personer mere end i hovedbogen (ud af 140).

Når det gælder fuldstændigheden i indhold, er der altså ikke de store forskelle mellem hovedbøger og kontrabøger, og dem, man ser, er af samme karakter, som de føromtalte generelle. De fælles mangler – som manglende dato for til- og afgang, manglende angivelse af familiemedlemmer (koner, børn) og af personer, der ikke var tyende – er ligesom en del af hullerne i tidsrækkerne formentlig en følge af usikkerhed i fortolkningen af love og cirkulærer. Gennem årene havde man adskillige diskussioner og forespørgsler: om præsterne i købstæderne i virkeligheden havde mulighed for at skaffe oplysning om datoerne for til- og afgang, om kirkesangeren også skulle føre til- og afgangslister, og hvordan han i så fald kom til kundskab om det, der skulle indføres, idet oplysning om til- og fraflytning skulle gives ikke til kirkesangere, men til præsten – der så til gengæld selv havde problemer i købstæderne, hvor anmeldelse skulle ske til politimesteren!⁴⁾

Med hensyn til indholdet står hovedbøger og kontrabøger altså lige, mens man med hensyntagen til læseligheden klart må pege på kontrabøgerne. Stiller man kopier af hovedbøgerne frem, vil der opstå læseproblemer, og blive stillet forøgede krav om hjælp på læsesalen.

Vil man imidlertid hertil hævde, at hovedbøgerne dog er de retsgyldige, de juridisk gældende kirkebøger, må svares, at arkivbrugerne benytter kirkebøgerne til personalhistoriske, slægtshistoriske, sociologiske, demografiske og lokalhistoriske undersøgelser uden hensyntagen hertil. Her er kildekritiske hensyn alene af betydning, og som nævnt står hovedbøgerne i denne henseende ikke bedre end kontrabøgerne. Vil arkivbrugere have dokumentation, de kan medtage til retslig brug, skal de derimod have udskrevet attester. I øvrigt synes det ikke nogetsteds fastsat, at hovedbøgerne gælder forud for kontrabøgerne, og først så sent som i 1938 er det blevet fastslået, at attestudstedelse skal ske på grundlag af hovedbogen⁵⁾. Også juridisk anvendes kontrabøgerne, hvis der er mangler i hovedbøgerne, eller hvis de i eksempelvis en navnesag rummer en staveform, der ønskes benyttet fremfor hovedbo-

Heller ikke metodisk-kildekritisk står hovedbøgerne over kontrabøgerne. Allerede dåbsforordningen 30. maj 1828 antyder dette, med bestemmelsen om, at fødselsanmeldelse skal ske til den kirkebetjent, der fører kontrabogen, hvorefter denne straks indfører anmeldelsen i sit eksemplar af kirkebogen og hver uge underretter sognepræsten om de skete anmeldelser. Til gengæld bestemtes dog ved kancelliskrivelse 28. april 1835, at bestilling af vielse og begravelse og på landet anmeldelse af flytning til og fra sognet kun skulle ske til sognepræsten⁶⁾. På landet er det vel oftest præsten, menigheden henvender sig til ved aftale om udførelse af kirkelige handlinger. Men i byerne er det ofte kirkesangeren eller kirkebetjenten, der modtager anmeldelserne, nu og da i et særligt indrettet kontor. Man ser endog den praksis, at kirkebetjenten kommer i præstegården med visse mellemrum og fører hovedbøgerne. Hovedbogen er altså ikke nødvendigvis primær i forhold til kontrabogen.

Selv i tilfælde, hvor beboerne, som på landet, henvender sig til præsten i forbindelse med kirkelige handlinger og dermed tilførsler til kirkebogen, er hovedbogen ikke indiskutabelt den korrekte kirkebog, endda ikke engang nødvendigvis reelt den primære kilde. For nylig erfarede man i det nørrejske landsarkiv om et tilfælde, hvor et folkeregister forlangte, at en borger skulle få dåbsattest og personnummerbevis ombyttet med papirer lydende på det rigtige fornavn. Vedkommede havde da i godt 50 år efter sin dåbsattest kaldt sig Annine med to n'er, ikke som folkeregisteret ville have det med ét n. En undersøgelse viste, at sognepræsten i sin hovedbog havde skrevet Anine og derefter til kirkebylæreren videregivet den seddel, han tydeligvis skrev, da forældrene sad foran ham og anmodede om at få foretaget dåben. På sedlen stod – Annine, og dette indskrev kirkebylæreren korrekt i sin kontrabog, hvor sedlen tilfældigvis er blevet liggende⁷⁾.

Til disse to hovedpunkter, fuldstændighed og læselighed, kommer en række mere praktisk betonedede hensyn.

Ved arbejdet med kontrabøgerne under den omtalte stikprøveundersøgelse blev det bemærket, at mange af kontrabøgerne i det nørrejske landsarkiv står i en elendig forfatning – og endda bliver de udlånt til brug på læsesalen. En udenforstående kunne let få den tanke, at arkivvæsenet afskriver kontrabøgerne i fortrøstning til, at man jo har hovedbøgerne tilbage. Talrige bind er løse og pjaltede, indholdet i adskillige bind er rene lølblade, mange er præget af, at den forreste perm er sprunget fra bogblokken, hvorefter de første 6-8-10 blade krøller plisserede ind under ryggen og ganske stille smuldrer. Mange af bindene er i en sådan forfatning, at de ikke ville være blevet udlånt, hvis der ikke netop havde været tale om kontrabøger, som publikum er vænnet til at kunne benytte på læsesalen.

En løsning af disse problemer er påtrængende. Forbruget af kirkebøger på

læsesalen er stort. I 1983 var der på det nørrejske landsarkivs læsesal 90.000 udlån af de originale kontraminiestrialbøger fra tiden efter 1814. Da denne samling omfatter ca. 8.000 bind for tiden op til det senest tilgængelige år, 1933, vil det sige, at hvert enkelt bind i gennemsnit er lånt godt 11 gange. Hver kontrabog bliver altså gennemsnitligt en gang om måneden transporteret frem på læsesalen og gennembladet, det vil sige ca. 120 gange på blot et tiår.

Problemet omkring disse kirkebøger kunne netop løses forholdsvis hurtigt og alligevel gradvist i forbindelse med en xerokopiering af kontrabøgerne. Gennem stadig udvælgelse af de ringeste bind til kopiering og foreløbig erstatning i kontrabogssamlingen med kopier, kunne man få standset ødelæggelsen. Når alle de truede bind er kopieret, kan man derefter tage embederne fra en kant, erstatte de endnu ikke kopierede bind med kopier og efterhånden sætte embede efter embede frem i kopi til selvekspedition. Da forholdene formentlig ikke er meget anderledes i de øvrige landsarkiver, kunne fremgangsmåden være en løsning også her. I denne sammenhæng er det uden betydning, om udskiftningen sker gennem xerokopier eller film.

Noter

- 1) Også i afhandlingen Nærlæsning af nyere kirkebøger. En kulturhistorisk og metodisk undersøgelse af kirkebøgerne efter 1812. (Personalthistorisk Tidsskrift, 100, 1980, s. 7-22) fremhæver Paul Ørberg flere steder hovedministerialbøgerne over for kontraminiestrialbøgerne.
- 2) Anna Thestrup tager i sin afhandling om Kirkebøgernes til- og afgangslister (Fortid og nutid, 24, 1969-71, s. 529-44) ikke stilling til forholdet mellem hovedbøgernes og kontrabøgernes til- og afgangslister, men anfører, at hun har benyttet *begge*.
- 3) At mange til- og afgangslister begynder i 1822, må være en følge af frdg. 1822 24/7 (Schous Forordninger, s. 637-41).
- 4) Kanc. skriv. 1833 5/10 (Fogtmans Rescripter, s. 412-13), jfr. kanc. cirk. 1833 27/8 (sstds, s. 351-53). Kanc. skriv. 1835 28/4 (Collegial-Tidende, 1835, s. 296-303). Erklæring indhentet forud for udsendelse af kanc. skriv. 1839 9/4 (Fogtmans Rescripter, s. 98 og 100).
- 5) Kirkeministeriets skriv. 1938 2/3, jfr. skriv. 1906 27/7 (Love og ekspeditioner vedk. kirke- og skolevæsenet. A. Kirkelige forhold, 1937-38, s. 284-85, og 1905-1906, s. 500).
- 6) Frdg. 1822 24/7 (Schous Forordninger, s. 637-41) og 1832 5/9 (sstds, s. 433-38); kanc. cirk. 1833 27/8 (Fogtmans Rescripter, s. 351-53).
- 7) Ajstrup sogn, Kær herred.

Orientering

Norske og danske lensregnskaber

En arkivregistratur og en oversigt

Af Birgitte Dedenroth Schou

I 1982-83 udkom som en del af det norske Riksarkivs arkivregistraturer en registratur i to bind over det norske lensregnskabsmateriale fra ca. 1570-1662, *Lensrekneskapar I-II*. 1. bind omfatter en indledning om lensregnskaberens indhold, om lensvilkårenes betydning herfor, om ordningsprincipperne samt en ordliste og registratur over lensregnskaberne fra Austlandet, mens 2. bind omfatter registraturen over Agder, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Noreg samt i et tillæg en fortegnelse over regnskaber og jordebøger ældre end 1570 med angivelse af, hvor disse er trykt. Kun få af disse ældre regnskaber er ikke udgivet.

Det var førstearkivar Lars Hamre, Riksarkivet, der i 1959 fastlagde principperne for registreringsarbejdet, mens det store ordnings- og registreringsarbejde er udført af nuværende statsarkivar i Bergen Egil Øvrebø.

De norske lensregnskaber delte skæbne med de danske indtil 1820. I rentekammeret, hvortil lensregnskaberne blev indsendt fra hele kongeriget til revision og henlæggelse, foretoges i midten af 1700-tallet omfattende kassationer af ældre regnskabsmateriale, hvilket resulterede i, at størstedelen af lensregnskaberne før ca. 1600 kasseredes. Fra 1610-60 findes materialet næsten fuldstændig bevaret i Danmark, og for det norske materiale synes det samme at gøre sig gældende.

Den norske ordning af lensregnskaberne gik ud fra den registrering af materialet, som havde fundet sted i rentekammeret i forbindelse med revisionen, formentlig i forbindelse med udstedelsen af generalkvitteringen til lensmanden efter afslutningen af hans lensmandsperiode. Da en sådan registrering viste sig meget uoverskuelig, besluttedes det i stedet at udarbejde en kronologisk registrering af materialet inden for det enkelte len således at rækkefølgen inden for det enkelte regnskabsår (1/5 til 31/4) er 1) det egentlige lensregnskab (årsregnskabet) med bilag, 2) indtægts- og udgiftsbilag hertil, 3) ekstraskatterne i kronologisk orden, 4) specialregnskaber (f.eks. kirkepenge eller bygningsregnskaber) og endelig 5) revisionsbemærkningerne. I regi-

straturen angives, hvad der findes, men også, hvad der mangler. For hver lensmand angives lensbrevens datoer og på hvilke vilkår, han havde lenet – kvit og frit, på regnskab, på afgift, med genant eller en blandingsform.

I det danske materiale savnes flere bilag til lensregnskaberne end i det norske, men det skyldes, at de danske lensregnskaber efter overførslen fra rentekammeret til Geheimearkivet efter datidens gængse ordningsprincipper blev opsplittet på forskellige saglige og topografiske grupper som »Topografisk Samling på Papir«, »Danske Samlinger« m.m. Først efter at proveniensprincippet i 1880'erne var blevet anerkendt som det eneste rigtige ordningsprincip, blev de igen ved en nyordning 1883- 1891 ført tilbage til deres oprindelige sammenhæng.

For at lette dette arbejde, der i hovedsagen udførtes af arkivbetjente, vedtoges det at opdele materialet i følgende kronologiske rækker for hvert len 1) regnskaber med bilag og antegnelser til regnskaberne, 2) jordebøger, 3) ekstraskattemandtaller og 4) kvittantiarum omfattende lensbreve, kvitteringer fra rentekammeret på regnskaber og ekstraskattemandtaller samt inventarier og arkivfortegnelser for lensarkivet.

Det er stort set den ordning af lensregnskaberne, der skabtes i 1880'erne, der er nedfældet på den seddelregistratur til lensregnskaberne, som i dag findes på det danske Rigsarkivs læsesal.

Fordi lensregnskaberne er så overordentlig vigtige for økonomisk og social historie i perioden og for lokalhistorien den eneste sammenhængende kilde fra tiden før 1660, har der også i Danmark været behov for en ny mangfoldiggjort registratur og arbejdet herpå blev også påbegyndt i midten af 1970'erne. Ved nyregistreringen vedtoges at bibeholde den gamle firdeling af materialet, selv om det var inkonsekvent, at jordebøgerne udgjorde en særlig kronologisk række, når de i virkeligheden blot var bilag til årsregnskabet og undertiden var at finde i den første gruppe sammenbundet med indtægtsregnskabet. Til gengæld synes det rimeligt nok i modsætning til den norske registratur at holde skattemandtallerne som en særlig gruppe, da de afregnedes særskilt med rentekammeret og derfor ikke havde sammenhæng med det øvrige lensregnskab. Det, nyregistreringen skulle gå ud på, var da at kontrollere, at bilagene var placeret ved det rigtige regnskab – fejl i dette er ikke sjældne – samt sikre, at de manglende bilag ikke lå i andre arkivfonds. Revisionen er nødvendig, men tidskrævende og derfor er den nye registratur i manuskript til dato kun nået gennem de østensundske len, og størstedelen af registreringsarbejdet, der ledes af arkivar Thelma Jexlev, står endnu tilbage.

Da behovet for en oversigt over lensregnskaberne indhold har været påtrængende igennem mange år, påtog arkivar Thelma Jexlev sig derfor som privat forsker at udarbejde denne savnede oversigt, under medvirken af ar-

kiar Susanne Krogh Bender, og den er blevet udgivet i tre på hinanden følgende hæfter af Fortid og Nutid, 1974-1976, samt i et samlet særtryk med titlen *Lensregnskaberne – en oversigt*, 1977.

Oversigten er ingen arkivregistratur med angivelse af pakker og bind. Den indledes med en kortfattet beretning om, hvad lensregnskaberne er blevet brugt til i den historiske forskning og giver tillige nogle gode ideer til videre udnyttelse af materialet. Desuden giver den for hvert len en oversigt over lenets udstrækning til forskellig tid, en liste over lensmændene og deres lensvilkår i hovedsagen baseret på Kr Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede og Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660. Endelig følger, fordelt på lensmandsperioder, en oversigt over, hvilke regnskaber, ekstraskattemandtaller og kvittanser, der er bevaret. Den går således på tværs af de fire grupper i den danske arkivregistratur. Til oversigten er udarbejdet et stedregister og et særdeles nyttigt personregister, der omfatter indehavere af len – lensmænd, panthavere m.m. – og i kronologisk rækkefølge meddeler den enkelte lensmand embedskarriere. Dette register, der i sig selv meget spændende at gennemgå, giver tillige en forklaring på, hvad der ved første øjekast kunne synes at være urimeligheder i arkivhenlæggelsen.

I den norske lensregnskabsregistratur I, s. 5 oplyses, at der ved kvittantiarumsregistret for Akershus len 1588-1601 også er kvittantiarumsbilag for Christianopel og Sølvesborg len 1601-1604, for Landskrona len 1576-1588, for Färs herred 1577-88, for Villands herred 1581-97 og for Hind og Ulfborg herreder 1594-97 – altsammen fordi Axel Gyldestjerne – som det fremgår af Thelma Jexlevs personregister – sad som lensmand på disse len i de angivne perioder.

Til den norske lensregnskabsregistratur findes ikke registre, men ordlisten i bd. I giver en del ordforklaringer og henvisninger til relevante kildesteder, bl.a. for aftryk af skattebreve.

Ser man nærmere på indholdet af henholdsvis det danske og det norske lensregnskabsmateriale er der mange ligheder, men også påfaldende forskelle. Hovedindholdet er det samme, men et lensregnskab (årsregnskab) er ikke helt det samme i Norge og i Danmark. I Norge findes det særlige begreb, fogedregnskabet. I Danmark var der også fogeder – slotsskriveren, slotsfogeden, ridefogeden, ladefogeden m.m., der hver for sig stod for en del af regnskabet, men det blev samlet til ét regnskab i lenet og bilagene nummereret herefter, inden det afgik til rentekammeret, mens det for det norske materiales vedkommende synes som om fogederne har været lensmandens stedfortræder på alle felter inden for et afgrænset geografisk område. I flere tilfælde, specielt i de mindre len, har man ikke fundet det nødvendigt at skrive fogedernes delregnskaber sammen til et samlet lensregnskab. Måske hænger det

sammen med det forhold, at mange lensmænd, der var i besiddelse af norske len, sjældent eller aldrig satte deres ben der. F.eks. må det anses for overvejende sandsynligt, at den 83-årige Caspar Marckdaner, der i 1617 fik det norske len Brunla og Numedal i forlening, aldrig har besøgt sit len. Han havde forleningen frem til 1619, men døde i 1618.

En anden væsentlig forskel, som førstearkivar Knut Johannesen påpegede ved seminaret om lensregnskaberne på det nordiske historikermøde i Odense i august 1984, er, at hvor skattemandtallerne i de norske lensregnskaber udgør ca. 3/4 af materialet og årsregnskaberne med bilag kun ca. 1/4, er det omvendte tilfældet i Danmark. I Danmark fortæller lensregnskaberne om den kongelige storgodsdrift i lenene og om en betydelig byggeaktivitet på lenslottene, noget der kun i beskedent omfang findes i de norske lensregnskaber. De danske udgiftsregnskabers oplysninger om udspisning ved konge- og fyrstebesøg og indkøb af allehånde varer til kongens forbrug er også poster, der savnes i de norske regnskaber. Til gengæld er de norske lensregnskaber mere repræsentative for de områder, de dækker, end de danske, da adelsprivilegierne i Norge var mere begrænsede end i Danmark.

Det er da også meget betegnende, at det er en skattematrikel fra lensregnskaberne, der er udgivet i Norge, nemlig Skattematriklen 1647, udgivet af Norsk Lokalhistorisk Institut, 1969-1978 i 17 bind, mens det er et årsregnskab, Koldinghus Lens regnskab 1610-11, der i år er udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

OVERSIGTER OVER SAMLINGERNE I ARKIVVÆSENETS INSTITUTIONER

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse.

I, 1-2. Centraladministrationen -1848, Kongehuset, Hofetaten, Højesteret m.m. Ved Wilhelm von Rosen. 1983.

III, 1. Forsvarets arkiver. Ved Vagn Aage Petersen. 1984.

IV, 1. Større private personarkiver. Ved Vello Helk. 1984.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Harald Jørgensen. 2. udg. 1977.

Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II. Ved Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen. 1980-81.

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising. 1970.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (Vejledende arkivregistraturer VI). Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

NYERE PUBLIKATIONER FRA RIGSARKIVET OG LANDSARKIVERNE

Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. (Red. Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting). 1982.

Dansk arkivbibliografi. Ved Grethe Ilsøe. 1982.

Inger Dübeck: Dansk arkivret. 1980.

Inger Dübeck: Statsmagt og arkiver. 1982.

Administrationshistoriske studier:

Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.

Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981.

Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982.

Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982.

Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983.

Lotte Dombernowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983.

Niels Petersen: Kulturministeriet. Organisation og arkiv. 1984.

Oversigt over Arkivvæsenets øvrige publikationer, se:

Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1851-1976. 1977 (ny udgave er under udarbejdelse).

Bøgerne kan fås ved henvendelse til det pågældende landsarkiv henholdsvis Rigsarkivets Legater, Rigsdagsgården 9, 1218 København K eller gennem boghandelen.

INDHOLD

- 65 Hans Kargaard Thomsen
Rigsarkivar contra provinsarkivarer
-1903
- 107 Michael Hertz
Proveniensprincippet forståelse
- 122 Ole Degn
Hovedministerialbøger eller kontrami-
nisterialbøger?
Hvilket sæt kirkebøger bør man mang-
foldiggøre?
- 131 Orientering
Birgitte Dedenroth Schou
Norske og danske lensregnskaber

